

KAZIMIERZ ZIMOWSKI

GRAMATYKA POLSKA

GRAMATYKA POLSKA

NAPISANE

KAZIMIERZ ZIMOWSKI

— WYDANIE VI —
POPRAWIONE I UZUPEŁNIONE.

BYTOM G.Ś.

NAKŁADEM I CZCIONKAMI „KATOLIKA” SPÓŁKI WYDA-
WNICZEJ Z OGRANICZ. ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ - 1918

7262 S

808.4

PRAWA AUTORSKIE ZASTRZEŻONE.

ZBIORY ŚLĄSKIE

Akc Nr 511 / 44 / S

I. O zdaniu pojedynczem.

Pojęcie zdania.

§ 1. Pomyśl co o uczniu — o siostrze - o ptaku — o psie — o stole — o ławce!

Wypowiedz to, coś pomyślał o uczniu — o siostrze i t. d.

(Uczeń pisze. Siostra czyta głośno. Szary ptak latał w ogrodzie. Pies szczeka. Stół jest drewniany. Ławka stoi koło pieca.)

To są zdania. Ażeby było zdanie, należy najprzód o jakimś przedmiocie pomyśleć, a potem tę myśl wyrazić słowami lub napisać.

Dwa lub więcej wyrazów, zawierających myśl zrozumiałą, wypowiedzianą słowami lub napisaną, zowiemy **z d a n i e m**.

§ 2. *Pytania i ćwiczenia piśmienne:* Jak powstaje zdanie? Czy dwa wyrazy np. uczeń, drzewo — tworzą zdanie? Kiedy 2 lub więcej wyrazów tworzą zdanie? Co nazywamy zdaniem? Czy sama myśl jest zdaniem? Ułóż i napisz zdanie z wyrazów: brat — iść; kot — miauczeć; stółek — stać; kwiatek — kwitnąć; rzeka — głęboka; dziecko — płakać. Powiedz zdanie z dwóch, trzech i więcej wyrazów! Napisać 5 zdań!

Podmiot.

§ 3. Rolnik orze. Pies szczeka. Drzewo jest wysokie.

O kim jest mowa w I. zdaniu? o czym w II. i w III. zdaniu?

Wyrazy: rolnik, pies, drzewo — są w tych zdaniach podmiotami.

Taki wyraz w zdaniu, który oznacza osobę, zwierzę lub rzecz, o których jest mowa, nazywa się podmiotem.

Pytania: Który wyraz w zdaniu nazywa się podmiotem? Jak się nazywa wyraz w zdaniu, który oznacza osobę, zwierzę lub rzecz, o których jest mowa?

§ 4. Kto orze? — rolnik.

Co szczeka? — pies.

Co jest wysokie? — drzewo.

O podmiot pytamy się słowem: kto? lub co?

Ody podmiot oznacza osobę, pytamy się słowem »kto«? — gdy zwierzę lub rzecz — słowem »co«?

§ 5. Pytania: Co nazywamy podmiotem? Jak się pytamy o podmiot? Wyszukać podmiot w zdaniach: Uczeń pisze. Ryba pływa w wodzie. Stół stoi w klasie. Ptak śpiewa na drzewie. — Kiedy się pytamy o podmiot słowem »kto«? a kiedy »co«?

Orzeczenie.

§ 6. Co robi (czyni) rolnik? (lub: co się mówi czyli orzeka o rolniku?) — orze.

Co robi pies? (Co się orzeka o psie?) — szczeka.

Co się mówi o drzewie? — jest wysokie.

Wyrazy: orze, szczeka, wysokie — oznaczają to, co się mówi czyli orzeka o podmiocie — są to orzeczenia.

§ 7. Pytania: Co nazywamy orzeczeniem? Jak się pytamy o orzeczenie? Wyszukać orzeczenie w zdaniach: Ludzie idą. Gołębie latają w powietrzu? Tablica jest czarna. Dzieci uczą się pilnie.

Napisać 5 zdań, podkreślając podmioty raz, a orzeczenia 2 razy.

Które są najważniejsze części zdania?

Łącznik.

§ 8. Niekiedy podmiot łączy się z orzeczeniem zapomocą łącznika: jest, są, był-a-o, byli, będzie, będą — np. Bóg jest miłosierny. Nóż był ostry. Brat będzie żołnierzem. Oni będą -pisali.

Zdanie pojedyncze proste.

§ 9. Brat pisze. Drzewo kwitnie. Ona gotuje. Ptaszek jest mały.

Wyszukaj w powyższych zdaniach podmiot! orzeczenie!

Takie zdanie, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego, nazywa się zdaniem pojedynczym prostym.

Pytania: Które zdanie nazywa się pojedynczym prostym? Z czego składa się zdanie pojedyncze proste? Ile podmiotów i orzeczeń może być w zdaniu pojedynczym prostym?

Zdanie pojedyncze rozwinięte.

§ 10. Zdanie proste: Brat pisze — można rozszerzyć czyli rozwinąć przez dodanie wyrazów np. mój, mały, atramentem, na zeszycie.

Stąd będzie dłuższe zdanie:

Mój mały brat pisze atramentem na zeszycie.

Wyrazy: mój, mały — służą do określenia podmiotu »brat« — wyrazy: atramentem — na zeszycie — służą do określenia orzeczenia: pisze.

Wyrazy te nazywamy okreśnikami. Takie zdanie, w którym oprócz podmiotu i orzeczenia są jeszcze okreśniki, nazywa się zdaniem pojedynczym rozwiniętym.

§ 11. Pytania: Kiedy jest zdanie pojedyncze rozwinięte? Do czego służą okreśniki w zdaniu?

Oznacz okreśniki w zdaniach: Ojciec poszedł do miasta do roboty. Widziałem dzisiaj mnóstwo gołębi w rynku.

Rozwiń zdania proste: Samochód pędzi. Atrament jest czarny. Żołnierze walczyli.

Zdania twierdzące, przeczące, pytające i nakazujące.

- § 12. 1. Dziecię szanuje rodziców.
2. Złe dziecko nie szanuje rodziców.
3. Czy dziecko szanuje rodziców?
4. Niech dziecko szanuje rodziców!
5. Oby dziecko szanowało rodziców!

Zdanie 1. wyraża twierdzenie, jest więc twierdzące.

Zdanie 2. wyraża przeczenie, jest więc przeczące.

Zdanie 3. wyraża pytanie, jest więc pytające.

Zdanie 4. i 5. wyraża nakaz i życzenie, jest nakazujące (wołające).

§ 13. Pytania: Jaki znak kładzie się po zdaniu twierdzącem? przeczącem? pytającym? nakazującym?

Zamień zdania twierdzące na pytające: Brat był w mieście. Koń uciekł ze stajni. Chłopcy bawili się w ogrodzie. Zegar bił dwunastą godzinę.

II. Głosownia.

§ 14. Wyrazy. Policz wyrazy w następujących zdaniach: Brat czyta książeczkę. Siostra szyje. Koń ciągnie wóz. (Uczeń: brat — czyta — itd.

Zdania składają się z wyrazów.

§ 15. Sylaby (zgłoski, części wyrazu).

Wymów powoli każdy z powyższych wyrazów!

(Brat czy-ta książecz-kę. Siostra szy-je. Koń cią-gnie wóz.)

Części wyrazów nazywają się sylabami.

Sylaby nazywają się także zgłoskami.

§ 16. Są wyrazy, które mają tylko jedną sylabę, np. brat, koń, wóz.

Wyrazów jednozgłoskowych nie można dzielić.

Policz, ile sylab jest w wyrazach: czyta, książeczka, uczenica, kościółek, okienko, jabłka, Krakowiacy.

§ 17. Ćwiczenia piśmienne: Podziel na sylaby następujące wyrazy: oj-ciec, mat-ka, ze-gar-ki, o-kna, pil-na, i-gieł-ką, rącz-ka, go-łąb-kiem, mą-dry, wol-ny, pisz-cie, sza-bła.

§ 18. Głoski. Sylaby składają się z poszczególnych brzmień czyli głosek.

W wyrazach: uczeń pisze — głoski są: u-cz-e-ń pi-sz-e.

Głoski są brzmienia na poszczególne znaki.

Znak wygłoszony nazywa się głoską.

Głoska napisana jest literą.

W języku polskim mamy 46 głosek:

a, ą, b, bi, c, ci, cz, ć, d, dz, dź, dż, e, ę, f, fi, g, gi, h, ch, i, j, k, ki, l, ł, m, n, ń, o, ó, p, pi, r, rz, s, sz, ś, t, u, w, wi, y, z, ź, ż.

§ 19. Pytania: Czy głoska a litera znaczy to samo? Wymów jaką głoskę! Napisz jaką literę? Czy każdą głoskę można jedną literą napisać?

Napisz 6 głosek, a każdą po 2 litery!

Ile liter a ile głosek jest w następujących wyrazach: Słońce zachodzi, ludzie wciąż orzą, skowronek śpiewa na chwałę Bożą.

§ 20. Samogłoski.

Niektóre głoski dadzą się łatwo wymówić, bo do tego wystarcza samo otwarcie ust i wydobywanie głosu, np. i, u, e.

Takie głoski, do wymówienia których wystarcza samo otwarcie ust i wydanie głosu, nazywają się samogłoskami.

Samogłosek jest 9.

Te są: i, u, o, a, e, *a*, *e*, ó, y.

§ 21. Samogłoski: i, e — nazywają się miękkie, bo się miękko wymawiają;

a, *e* — nazywają się nosowe, bo wydłuszają się przez nos;

samogłoska *o* z kreską (*ó*) nazywa się *o* pochylone.

Ó pochylone czytają się jak *u* (miód, wór, słój, bób, lód, u nóg itd.).

§ 22. *Pytania i ćwiczenia:*

Które głoski nazywamy samogłoskami? Ile jest samogłosek? Wylicz je! Jakich samogłosek rozróżniamy?

W danych wyrazach pochylić *o* (*ó*) lub pochylone zamienić na czyste:

noże, powrozy, rowy, wieczory, pszczoły, ołowiu, roje, boje, sokoły —

krówka, szkółka, ról, mórz, wód, słój, rób, robótka, stój, gnój —

§ 23. Spółgłoski.

Chcąc wymówić: b, c, k — nie wystarczy otworzyć usta i wydać głos, jak przy samogłoskach, lecz trzeba użyć do pomocy narzędzi mownych np. przy *b* — warg, przy *c* — zębów, przy *k* — gardła,

Takie głoski, do wymówienia których trzeba użyć (oprócz otwarcia ust i wydobywania głosu) poszczególnych narzędzi mownych, nazywają się spółgłoskami.

Spółgłoskę samą trudno wymówić, a łatwo dopiero w połączeniu (wspólnie) ze samogłoską, np. b (be), k (ka), r (er) itd.

§ 24. *Pytania:* Które głoski nazywają się samogłoskami? Ile jest samogłosek? Które głoski nazywają się spółgłoskami? Czy spółgłoski same mogą tworzyć sylaby?

§ 25. Spółgłoski mocne i słabe.

Przy wymawianiu spółgłosek np. p, f, k, ch, t — potrzeba mocniejszego natężenia głosu niż przy wymówieniu np. b, w, g, h, d. —

Takie spółgłoski, do wymówienia których potrzeba użyć mocnego głosu, nazywają się mocne.

Spółgłoski, do wymówienia których wystarczy słaby głos, nazywają się słabe.

§ 26.

Spółgłoski mocne:

Spółgłoski słabe:

p	.	.	.	b,
f	.	.	.	w,
k, c, cz	.	.	.	g, dz, dż,
ch, ś, sz	.	.	.	h, ź, ż,
t, ć, c	.	.	.	d, dź, dz,
s, ś, sz	.	.	.	z, ź, ż.

§ 27. *Pytania i ćwiczenia piśmienne:* Powiedz (napisz) 5 wyrazów ze spółgłoskami mocnymi a 5 ze słabymi! Które spółgłoski nazywamy mocnymi, a które słabymi?

Napisać po 2 wyrazy zakończone na każdą spółgłoskę mocną i słabą!

§ 28. *Spółgłoski gardłowe, wargowe, zębowe i płynne.*

Podług narządów mownych, które biorą udział w wygłaszaniu spółgłosek, dzielimy je na:

1. gardłowe (k, g, ch, h)
2. wargowe (p, b, f, w)
3. zębowe (t, d, c, dz, s, z)
4. płynne (ł, r, m, n).

§ 29. *Spółgłoski twarde i miękkie:*

Twardemi spółgłoskami zwiemy te, które się wymawiają twardo, i w których nie słychać żadnego zmiękczenia głosu, n. p. p, b, t, d itp.

Jeśli po spółgłoskach twardych następuje samogłoska miękka »e« (ie) to poprzedzająca ją spółgłoska zmiękcza się, np. chł**o**(p) — chł**o**(pi)e; b**ó**(b) — b**o**(bi)e; dru**(t)** — dru**(ci)**e; ra**(d)**a — ra**(dzi)**e.

Spółgłoski miękkie są te, w których głosie czuć miękkość: ko**(ń)**, ma**(ź)**, koś**(ć)**, gałą**(ź)**.

§ 30. *Przykłady zmiękczenia.*

Twarde p zmiękcza się na p(i):				mapa — mapie,
"	b	"	"	b(i): dą b — dę bie ,
"	f	"	"	fi: sz a fa — sz a fie,
"	w	"	"	wi: r ó w — r o wie,
"	m	"	"	mi: r a ma — r a mie,
"	n	"	"	ń (ni): r a na — r a nie,
"	r	"	"	rz: w ó r — w o rze,
"	l	"	"	l: m i ał — m i eł,
"	k	"	"	c, cz: r o k — r o czek, w ę dka — w ę dce,
"	g	"	"	dz, ż: n o ga — n o dze, B ó g — B o że,
"	ch	"	"	ś, sz: m e ch — m e szek, m n ich — m n isi,
"	h	"	"	ż: S a pie h a — S a pie ż e,
"	t	"	"	ć, c: dr u t — dr u cie, powr ó t — wr ó cę,
"	d	"	"	dż, dz: m o da — m o dzie, u g oda — u g odzę się,
"	s	"	"	ś, sz: k o s ą — k o s i — k o s ę , n o s — w n o s i -e,
"	z	"	"	ź, ż: w ó z — w o zie — w o żę, mr ó z — m r ozie — o d m r ożenie,
— miękka j.				

§ 31. *Pytania i ćwiczenia piśmienne:* Napisać po 2 wyrazy na zmiękczenie spółgłoski k, g, ch, t, d, s, z!

Napisać po 2 wyrazy z miękkimi spółgłoskami: ń, ś, sz, rz, sz, ź!

v. danych wyrazach zmiękczyć podkreśloną spółgłoskę: ręka, ptak, złoto, męka, plota, kot, sługa, trud, legł, skarga, dwór, miazga, czesać, cicho, śnieg, cienki, chwała.

§ 32. Następujące wyrazy podzielić na zgłoski i wykazać, z czego się każda składa!

Nie pogardzaj ubogimi, gdy jesteś bogaty,
Bo nie czynią cię drogimi klejnoty i szaty!

Oszczędnością i pracą ludzie się bogacą!

— A czy znasz ten kraj kochany?
Grody nasze, wsie i łany,
I ten naród, co swe bliźny
Chętnie znosił dla ojczyzny?

O źródłosłowie (temacie), przyrostku (końcówce) i przybrance.

§ 33. W wyrazach: pisać, pisarz, podpis, napisał, pisemnie — powtarza się podobna część wyrazu »pis« —

W wyrazach: czytać, czytelnik, przeczytał, czytali, czytaj! — powtarza się część »czyta«.

Taka część wyrazu, jak »pis, czyta«, która się powtarza w wyrazach podobnego znaczenia, nazywa się jego źródłosłowem lub tematem.

Tematem w czasownikach: psuć, bić, paść, dźwignąć, cierpieć, bawić, kochać, kupować, jest: psu, bi, pas, dźwigni (dźwignę), cierpi(ę), bawi, kocha, kupu (kupowa).

§ 34. Do tematu dodaje się na końcu końcówkę (przyrostek), np. źródłosłów »bawi« — końcówka — ł — lub — sz — stąd: bawił, bawisz.

Temat »kupu« — końcówka »ę« — stąd: kupuję — a po daniu wstawki »j« będzie: kupuję; od kupowa — po dodaniu końcówki »ł« — kupował itp.

§ 35. W wyrazach: narysował, umylem, zakupiła — widzimy prócz tematu i końcówki części wyrazu: na, u, za — które są na początku wyrazu, przed tematem; to są przybranki.

§ 36. *Pytania i ćwiczenia piśmienne:*

Co nazywamy tematem (źródłosłowem) w wyrazie? Jak się nazywa ta część wyrazu, która następuje po temacie? Gdzie stoi przybranka?

W danych wyrazach podkreślić 2 razy źródłosłów a raz — końcówkę! Zniknęły, śniegi, spłynęły, lody, rzeka, porusza, gładko, wybiegły, wody, unosi, stadko, trawce, krówki, przelotny, zawichrzy, wkradnie, przepadnie.

Akcent w wyrazach.

§ 37. Czytając wyrazy np. napisać, przepięknie, niebieski, wojownik, drzewina itd. wymawiamy si niej przedostatnią zgłoskę a więc: napisać, przepięknie, niebieski, wojownik, drzewina.

W języku polskim akcent pada zawsze na przedostatnią zgłoskę.

Wyjątek stanowią niektóre wyrazy obce, jak: muzyka, gramatyka, fabryka, polityka, Ameryka, Afryka, Marya, . . . i swojskie: okolica, wogóle, szczegóły.

§ 38. Pytania: Na którą zgłoskę pada akcent w języku polskim? Które wyrazy stanowią wyjątek?

III. Pisownia czyli ortografia.

§ 39. Należy pisać:

1. posyłać, odsyłać, posyłka, pomyłka, oddychać, usychać, (a nie: poselać, odsełać, oddechać, poselka, pomelka, usechać).
2. Przymiotniki na *•ski•* i rzeczowniki na *•skość•* piszą się przez *•s•* a nie przez *•z•* — np. męski, francuski, papieski, zaporoski itd.

3. Przez **•z•** piszą się: blizki, nizki, ślizki, wążki, grzązki, zwycięzca, znalazca.
4. Przez **•żć•** piszą się bezokoliczniki: leźć, gryźć, wieźć, bo się mówi: lezę, gryzę, wiozę.
5. Przez **dz** piszą się: módz, biedz, zaprządz, przysiądz, (wszystkie inne bezokoliczniki kończą się na **•ć•** lub na **•c•**).
6. Pisz się na początku nie **•s•** lecz **•z•** w wyrazach: zsylać, zszyć, zsinieć.
7. Pisz się: **stwo** i **wstwo** w wyrazach: ojcostwo, królestwo, Józefostwo, — ale: szewstwo, prawodawstwo, myśliwstwo.
8. Piszemy przez **ge**: geografia, geometrya, algebra, generał, geniusz, Gerwazy, Gertruda, Genewa, Genua, itp. — (ale: Giedymin, Olgierd, Skirgiełło, giermek, Angielka itd.).
9. Pisz się przez **ks** a nie **x**: ksiądz, książę, księstwo, księżyc, tekst itp.
10. Piszą się przez **X** imiona cudzoziemskie: Xerxes, Alexander, Xawery itp.
11. Imiona i nazwiska obce piszą się tak, jak się piszą w swoim języku, — np. Schiller, Göthe, Byron, Bordeaux itd., inne przyswojone piszemy tak, jak je wymawiamy: Paryż, Londyn, Wenecya (nie, Venezia) Szekspir, Wolter, Betowen itp.
12. Pisz się: logiczny, imaginacya (a nie: loiczny, imainacya) — dalej: subjekt, adjunkt, egzamin, egzemplarz.
13. Razem piszą się przysłówki: skąd (a nie: z *kąd*) skądinąd, na koniec, zowąd, zgola, wkrótce, wtem, wskutek, potem, pozawczoraj, przedwczoraj, przedewszystkiem itp.
14. Osobno zaś piszą się: z kolei, z pyszna, na pozór, za młodu, za wiele, za długo, z blizka, z daleka, z dawna, na teraz, na prędce, od razu, od dawna, od jutra, do późna, o mało, po kolei, po części, po cichu, raz po raz itp.

15. Przysłówek *•nie•* piszemy przed słowem *•ma•* osobno lub razem: osobno piszemy go wtedy, gdy podmiotem w zdaniu jest jakieś imię, np. *brat nie ma pióra*; razem zaś piszemy *•nie•* wtedy, gdy zdanie jest wyrażeniem nieosobistym, np. *niema brata w domu*.

§ 40. W wyrazach równobrzmiących pisze się:

6 — u

- 6•* brózda, chór, głóg, chróst, córka, czółno, dłóto, dłótko, dwójka, dziób, górale, Józef, krótki, mól, mó-wię, ogół, z nóg, płótno, pól, z pól, półka, próchno, próżny, przepiórka, pióro, róg, równy, ołów, północ, różny, skóra, stróż domu, szczegół, łchórz, włókno, wójt, wróżba, wskroś, żarnówka, tłómaczenie itp.
- u•* but, brud, bankrut, butwieć, biuro, bezustannie, drut, dwuletni, duch, funt, fura, furta, framuga, fuja-ra, grudzień, kłuć, kluski, kula, kuć, luźny, łut, mu-szka, muł (zwierzę), nuta, obuwie, opiekun, plug, po-łudnie, pruć, płukać, pulk, pułkownik, pugilares, pu-har, puls, puch, ruch, rysunek, ślusarz, śrut, śruba, struna, stula, skorupa, tłuszcz, tłumoczek, Tuchów, wuj, wnuk, żur, żubr, żuraw, maluj! rysuj!

§ 41. *ą — ę* (na końcu wyrazów).

- bujną, słodką, miłosierną, piękną, małą, dobrą, panią, gospodynią, pierwszą, dwudziestą, ostatnią, Kocha-nowską, Potocką.
- tę, tamtę, miejscinę, loteryę, lekcję, Maryę, hrabinę, Bo-chnię, Częstochowę, Dąbrowę, Brzezowę, Suchę, rze-kę Białą, znalazł brzożową, suchą gałąź.

§ 42. *ą, ę, — om, on, em, en.*

- blondyn, benzyna, dąb, dęby, elementarz, gonty, hory-zont, gondola, ką, konwalia, kontent, konfitury, ko-lęda, Klemens, męty, mąka, odmęt, obłęzenie, hory-zont, prezydent, procent, penzel, prezent, powinszo-wanie, pięta, piękny, ręka, rondel, sęki, sąsiad, ter-pentyna, temperować, testament, trójkąt, Walenty, wujenka, zmiął, zgiał, żądło.

§ 43. dz, dź, — c, ć.

bądz, chwyć, czuć, dźwignąć, fermentować, gruchać, ludzki, łabędź, miesiąc, mosiądz, noc, idź, ksiądz, krawędź, młódź, niedźwiedź, nawlec, obudź, poradź, pomódz, przyrządź! przyrzec, radź! schadzka, śledztwo, szwedzki, tysiąc, urządź, wypiec, wódz, wychodź, wybiedz, zając, zając, żać, rządź, (rządzić).

§ 44. ż — sz, rz.

aż, bierz, (od brać) — bież, (odbiegnąć) — burza, garncarz, jeź, każdy, kamieniarz, kaź! kucharz, Li-biąż, (miejscowość) — mierz! malarz, mąż, otworzył, ostruż! (od ostrugać) — pożywienie, pożyczka, próżniak, piekarz, pachciarz, papież, rzemieślnik, rzepa, rzemień, również, rzeka, stróż, stworzyć, świeży, wieża, nie wierzę, wstążka, wzwyż, wybrzeże, zwożę, zależny, żołna, żółw, pacierz, zwierzę, pożywne, pożyteczny, podróż, przenigdy, przeźroczysty, wachlarz, brzoza, kobierzec, szemrząc, grzbiety, ukrzyżowali, drzazgi, korzenie, grzebień, chrząst, brzęczenie, drzewo, cietrzew, pancerz, skrzypek, rzekł, ujrzał, rzeźbiście, olbrzymi, grzej się! twarz, zanurzyć-grzech, rzucaj! zagraża, grzmot, podnóże, kozuch, w pobliżu, wyżej, prażyć, węgorz, węglarz, żwir, jarzyny, żelazny, nóż, ponieważ, już, podążył, talerz, gdyż, niż, kołnierz, tchórz, liszki, dróżki, drążki, muszki, chcesz, najwyższa, ubożsi, podróżny, rzeźbiarz, pszenica, pszczoła, żyto, żołnierz, rycerz, kurz, wzdłuż, kosiarz, korytarz (kurytarz), krzepko, krzywy, krzyk, krzesło, krzew.

§ 45. szcz, ść — żdź, źdź.

gnieżdża, drożdże, deszczulki, leszczyna, mieszczanin, z móźdźku, w gąszczu, trzeszczy, różdżka, rozmiażdżył, puszczej, jeżdża, łuszczyna, klaszcze, zaszcze-pić, źdźbło.

§ 46. cz — trz.

czyżby, czy? trzy (3) — deszcz, puszcza, wystrzegać się, zaostrzony, potrzebuję, patrz! zatrzymuje się,

ostrzegł go przed trzmielami, trznadel, płacze, potrząsnął, czyżyk, strzelać, trzcina, jastrząb, szczotka trzymać, czas, poczekać, czosnek, trzepać, trzpiot, człek, czeladnik, czapka, jastrząb, przeźroczysty, zaczać, zaostrzyć, ostrzyże włosy, wietrzno na dworze, Bóg jest wieczny, czuć czad, nie szczuj! nie-szczęśliwy.

§ 47. **z, ż — s, ś.**

rozśmiał się, rozmawiał raz, zraz, wskazywać, rozbić, wesprzeć, zszyć, scerować, spieniony, ściemniać, zstąpił, westchnienie, niebezpieczeństwo, zwycięzca, stłuc, bez książki, bez kwitnie, gaz, weź! gęś, zanieś! gałąź, maź, z brzóz, ślaz, mróz, wóz, wazka, maska, głąz, powróż, wiąż, wiązka, bluzka, okaz.

§ 48. **źć — ść.**

eźć, pleść, gryść, spleść, ugrzaść, zwieść, (zwiode) — wieźć, (wiozę) — jeść, treść, sześć, zanieść, podnieść, przyjsć, maść, paść, przepaść, rósć, zgnieść.

§ 49. **ś, sz.**

szlafrok, koślawy, Ślązak, Śląsk, śpizarnia, ślusarz, śrubka, ślub, ślubować, śpinak, śpichlerz, ślad, szlak. (szlakiem) — przyślij! śmiech, śmieszny, szlachta, szlachcic.

§ 50. **h — ch.**

chata, haki, Helena, Chińczycy, Himalaja, handel, herbata, hej! hejnał, hasło, huczeć, haracz, hardy, hordy tatarskie, huśtawka, puhar, hodowla, herb, heretyk, herszt, Podhale, wahadło, hojny, heban, hajduk, halabarda, hultaj, hotel, heliotrop, czycha, chyba, chyży, chrzęst, chrzestny, chrząszcz, chromy, chróst, chór, błahy powód, blacha, hamulec, łańcuch, pohulać, chylic, chan, puch, chyży, chart, chaber, chinina, Bochnia, Drohobycz, węc, miech, ruch, chłop, chęć.

§ 51. **n, nn, k, kk, l, ll.**

pilny, jesienny, odmienny, sumiennie, manna, kamienny, uczenica, szklany, blaszany, bezimienny, lekki,

daleki, miękki, ilustracya, kolekcya, iluminacya, allegorya.

§ 52. b — p.

trąbka, kubki, przekupki, lapki, gołąbki, kanapka, żabki, zupka, szybki, grabki, śrubka, nie zgub, kup! pióro, 6 kóp orzechów, szopka, chryпка, oskub gęś! wątróbka, rybka, mapka, Rabka, słup, tup! bób, wyrób, wyrąb! żab, gąbka, nie trąb! z otrąb, leb, chleb, u cep, can.

§ 53. d — t.

wędka, głód, młot, bródka, w bród, krótki, jestem rad, spłacił 5 rat, gromadka, z ogródka, dziadka, dziatki, (dzieci) — oplatki, gładki, niezabudki, ogród, okładka, słodki, bratki, stokrótki, na świadka, sierotka, na spodku, spotkał, składka, skład, stary grat, granat, kwiatki, łopatki, wygodki, jagódki, zakładka, zakład.

§ 54. g — k.

diąg, głóg, huk, róg, u nóg, mógł, kruk, próg, pajak, drag, lak, bruk, stuk, Bóg, buk, Bug (rzeka), sok, smak, stóg siana, druk, brak, jarmark, różg (rózek), rozek, rok, do podłóg, wediąg rozkazu, wróg, pstrąg, śnieg, ryk, mak, mógł, dróg (drogi).

§ 55. w — f.

w końcu, wpadł, chwyć się! szafka, mów! objąwszy, trawka, główka, paw (ptak), pif! paf! rów, zabawki, Stefka, zawsze, kawka, śpiew, dziewczę, polewka, szafka, sofka, kaftanik, krew, z łuf (u strzelby), rękaw, śliwka, podkówka, z pomiędzy traw, szczęśliwy trafi, szew, szewc, wbrew, brew, mrówka, nafta, ławka, chlew, telegraf.

§ 56. **Wielkie litery.**

Wielką literą piszemy:

1. Wyraz początkowy zdania.
2. W poezyi wyraz początkowy wiersza.
3. Imiona własne, tj. nazwy ludzi, miast, wsi, kra-

jów, rzek, jezior, mórz, gór, wysp, ulic, bogów, zgromadzeń zakonnych, narodów, zwierząt itd.

np. Tadeusz, Zofia, Mickiewicz, Kraków, Łobzów, Galicya, Wisła, jezioro Błotne, Adryatyk, morze Czarne, Karpaty, wyspy Kanaryjskie, ul. Długa, Apollo, Kapucyni, Polacy, Francuzi, pies Krucek, Azor itp.

4. Tytuły książek i utworów piśmiennych.

np. Czytałem »Bajki Krasickiego«, »Gramatykę Małeckiego«, »Pana Tadeusza« itp.

5. Przez uszanowanie piszemy wielką literą: Pan Bóg, Najwyższy, tudzież tytuły w listach i na podaniach do osób i władz:

np. Wielmożny Pan, Przewielebny Ksiądz, Szanowna Pani! Świetny Magistracie! Świetna c. k. Dyrekcyo kolei! Prześwietna c. k. Rado szkolna! Wysokie c. k. Namiestnictwo! itd. — Piszę się też i zaimki i przymiotniki, odnoszące się do osoby, do której piszemy, wielką literą, jak: Donoszę *Ci*, — brat *Twój* mówił mi, — Na życzenie *Pańskie* przybędę jutro — itd.

§ 57. O dzieleniu wyrazów.*)

1. Wyrazów jednozgłoskowych dzielić nie można.
np. trzask, bicz, pył, dom, on, był itd.

2. Przyimków *•w•*, *•z•*, nie należy nigdy pozostawiać na końcu linii, chyba że jest *•we•*, *•ze•*.
np. w Krakowie, w Dębnikach, ze Lwowa, ze Sącza itd.

3. Wyrazy kilkogłoskowe, które są połączone z przybranką, rozdzielamy albo w tem miejscu, gdzie się przybranka z głównym wyrazem styka, albo w dalszych zgłoskach.

*) Według prawideł Akademii Umiejętności w Krakowie i Gramatyki prof. Małeckiego, X. 1906.

np. prze - rwać, roz - targać, roze - drzeć, bez - na - dziej - ny, wez - bra - ny, pod - u - czyć, przy - lgnąć, u - lżyć, obe - lga, przed - sta - wić, nad - ło - żyć, — (tu są przybranki: prze, roz, roze, bez, przy, u, obe, przed, nad, których nie należy rozdzielać).

4. Pomitając przybranki, dzielimy wyrazy tak, że pozostawiona zgłoska na końcu linii zapisanej ma się kończyć o ile możliwości na samogłoskę, a następna zgłoska od spółgłoski powinna się zaczynać.

np. gwia - zda, gę - sty, zgu - bny, ró - wny, go - dność, cia - sno, chy - try, o - stry, ła - twy, bo - ga - ctwo, bó - stwo, mę - skość, to - warzy - stwo.

Od powyższej zasady odstępujemy wtedy, gdy po samogłosce, którą mamy zostawić na końcu, następują dwie lub trzy spółgłoski, z których pierwsza jest: **ł** lub **l**, **r**, **rz**, **m**, **n**, **ń**. — W tym razie zgłoska ma się kończyć na jedną z tych spółgłosek.

np. biał - ko (a nie: bia - lko), wiel - ki, biel - szy, pol - ski, czar - ny (a nie: cza - rny), mor - ski, burz - liwy, kłam - ca, skrom - ny, zim - ny, Trem - becki, san - ki, poran - ki, bań - ka, pań - ski, szuj - ka, buj - ny itd.

5. Następnie: jeżeli po spółgłosce słabej następuje mocna, to dzieli się je:

np. mow - ca, myśliw - stwo, królew - ski, traw - ka, żab - ka, żąb - ki, gład - ki, samowładz - two, obraz - kiem, nóż - ka, różdż - ka, ludz - ki itd.

6. Jest jednak *mnóstwo* wyrazów, do których nie można zastosować powyższych prawideł, a które dzielimy tak, jak je najłatwiej można wymówić.

np. wietrz - ny, zewnątrz - ny, chłop - czyk, chłop - stwo, opac - two, sroc - ka, leś - ny, mat - ka, chat - ka, więk - szy, cich - szy, znakomit - szy, wąt - pliwość, dzięk - czynny, rącz - ka, pest - ka, pyszcz - kiem, pust - ka, liść - mi, gałęź - mi,

zwierzech - ność, szlach - ta, pisz - my, kurcz - cie,
bądź - my, mi - strzem, sio - stra, nic - poń, noc -
leg, itd.

7. Wyrazy zakończone na: *lia, dya, fia, cya* itp. dzielimy tak, żeby to: *lia, dya, fia* — nie było rozerwane.

np. *fi - lia, fi - lialny, Ma - rya, fu - rya, fe - rye, ku -
ryer, li - nia, opi - nia, Da - nia, Fran - cya, kome -
dyant* itp.

IV. O częściach mowy.

I. Rzeczowniki.

§ 58. Zdania składają się z wyrazów (słów).

Wyrazy dzielimy na grupy czyli części mowy, których jest 9.

Części mowy są:

1. rzeczowniki,	6. przysłówki,
2. zaimki,	7. spójniki,
3. przymiotniki,	8. przyimki,
4. liczebniki,	9. wykrzykniki.
5. czasowniki,	

§ 59. Wyrazy: *pan, uczenica, dziecko*, — oznaczają nazwę osoby; wyrazy: *kot, wrona, cielę* — oznaczają nazwę zwierzęcia; wyrazy: *stół, szafa, okno* — oznaczają nazwę rzeczy.

Wyrazy, które oznaczają nazwę osoby, zwierzęcia lub rzeczy, nazywają się rzeczownikami.

§ 60. Pytania: Co oznaczają rzeczowniki?

Czem jest *szafa*? (rzeczą). A czym jest wyraz *szafa*? (rzeczownikiem). Dlaczego? Które wyrazy nazywamy rzeczownikami? Powiedz kilka rzeczowników, oznaczających nazwę osoby! zwierzęcia! rzeczy! Wyszukaj w ustępie... rzeczowniki!

Napisać po 4 rzeczowniki na oznaczenie nazwy osoby, zwierzęcia i rzeczy!

Podział rzeczowników.

§ 61. Rzeczowniki: brat, ojciec, siostra, dziecko — oznaczają osobę.

Takie rzeczowniki, które oznaczają osobę, nazywają się **o s o b o w e**.

§ 62. Rzeczowniki: stół, szyba, okno, ptak, kot — oznaczają nazwę zwierzęcia lub rzeczy.

Takie rzeczowniki, które oznaczają nazwę zwierzęcia lub rzeczy, nazywają się rzeczownikami **r z e c z o w y m i**.

§ 63. Rzeczowniki: uczeń, Zosia, sarna, mucha — oznaczają nazwę istot żyjących.

Rzeczowniki, oznaczające nazwę istot żyjących, nazywają się **ż y w o t n e**.

§ 64. Rzeczowniki: atrament, lampa, pióro — oznaczają nazwę osób nieżyjących; są to rzeczowniki **n i e ż y w o t n e**.

§ 65. Rzeczowniki: pan, motyl, głos, gaz, ocet, dym, mgła — oznaczają nazwę osób, zwierząt i rzeczy, które poznajemy zapomocą jednego z naszych zmysłów; takie rzeczowniki nazywają się **z m y s ł o w e**.

§ 66. Rzeczowniki: Bóg, duch, anioł, dusza, cnota, pokora, rozum, pilność, waleczność — oznaczają nazwę osób lub rzeczy, które tylko w myśli (zapomocą umysłu) można sobie wyobrazić. (Nie można bowiem widzieć ani słyszeć duszy, cnoty, pokory, bo tylko można widzieć człowieka cnotliwego, pokornego itd.).

Takie rzeczowniki nazywają się **u m y s ł o w e**.

§ 67. Rzeczowniki: Sienkiewicz, Kraków, Jan, Amalia, Oalicya, Brzezowa, Tatry, morze Czarne, Kru-czek (pies) — oznaczają imiona i nazwiska ludzi, miast, krajów, wsi, gór, mórz, zwierząt.

Takie rzeczowniki, które oznaczają imiona i nazwy ludzi, miast, krajów, wsi, gór, rzek, mórz, zwierząt — nazywają się imionami własnymi.

Imiona własne piszą się dużą literą.

§ 68. Witold jest uczniem. Miecio jest uczniem. Janek jest uczniem.

Wisła jest rzeką. Raba jest rzeką. San jest rzeką. Wrona jest ptakiem. Słowik jest ptakiem. Gołąb jest ptakiem.

Rzeczowniki: uczniem, rzeką, ptakiem — oznaczają stan (zawód) osób, rodzaj i gatunek zwierząt i rzeczy.

Takie rzeczowniki nazywają się pospolite.

§ 69. Są jeszcze rzeczowniki zbiorowe, które oznaczają zbiór osób lub rzeczy — np. naród, dzia-
twa, wojsko, zboże, gromada, tłum, stado, flota itp.
i jednostkowe np. kamień, halerz, stół, drzewo.

§ 70. Pytania: Jak się dzielą rzeczowniki?
(1. osobowe i rzeczowe, 2. żywotne i nieżywotne,
3. zmysłowe i umysłowe. 4. imiona własne i pospolite,
5. zbiorowe i jednostkowe.)

Co oznaczają rzeczowniki osobowe? rzeczowe?
żywotne? nieżywotne? zmysłowe i umysłowe?

Które rzeczowniki nazywają się imionami własnymi?
pospolitemi? Jaką literą pisze się imiona własne?

Wypisać z ustępu... rzeczowniki i rozgatunkować je!

Napisać po 5 zdań, w których podmiotem ma być imię własne i pospolite!

Rodzaj rzeczowników.

§ 71. Mówimy: ten pan, ten stół, ten kwiatek,
ta uczennica, ta bułka, ta lampa, to dziecko, to pióro,
to okno.

Rzeczowniki, przy których stać może wyraz „ten”
są rodzaju męskiego.

Rzeczownik, który można użyć ze słowem *•ta•* są rodzaju żeńskiego, a ze słowem *•to•* są rodzaju nijakiego.

Pytania: Jakiego rodzaju mogą być rzeczowniki? Kiedy rzeczownik jest rodzaju męskiego? kiedy żeńskiego? kiedy nijakiego?

Napisać po 5 rzeczowników na rodzaj męski, żeński i nijaki!

Liczba rzeczowników.

§ 72. Rzeczowniki: dom, zając, siostra oznaczają nazwę jednej osoby lub rzeczy.

Takie rzeczowniki, które oznaczają jedną osobę lub rzecz są wyrażone w liczbie pojedynczej.

Rzeczowniki: żołnierze, zające, domy — oznaczają więcej osób i rzeczy. Te rzeczowniki są położone w liczbie mnogiej.

Są więc 2 liczby pojedyncza i mnoga.

§ 73. Niektóre rzeczowniki używają się tylko w liczbie mnogiej, chociaż oznaczają jeden tylko przedmiot: np. sanie, skrzypce, widły, grabie, kleszcze, obcęgi, cepy, usta, wrota, nożyce.

§ 74. Pytania: W jakiej liczbie położony jest rzeczownik, który oznacza jedną osobę lub rzecz?

Kiedy jest rzeczownik w liczbie mnogiej?

Ile mamy liczb? Które rzeczowniki używają się tylko w liczbie pojedynczej, a które tylko w liczbie mnogiej?

Podane rzeczowniki napisać w liczbie mnogiej: wróbel, szewc, sędzia, żołnierz, gwóźdź, karabin, szabla, ogród, orzeł, czapka, płaszcz, kot.

§ 75. Siedm przykładów rzeczownika.

1. Kto pracuje dla rodziny?	ojciec.
2. Kogo? (czyj?) kapelusz jest nowy?	ojca.
3. Komu jest syn wdzięczny?	ojcu.

4. Kogo widzę?	ojca.
5. Wołam:	ojcze!
6. Kim się cieszę?	ojcem.
7. O kim mówię?	o ojcu.

1. Co kwitnie?	róża.
2. Czego? (czyj?) kwiat pachnie?	róży.
3. Czem się przypatruję?	róży.
4. Co widziałem?	różę.
5. Wołając:	różo!
6. Czem się cieszę?	różą.
7. O czym mówię?	o róży.

Z tych przykładów widać, że rzeczowniki można przedstawić w 7-iu formach czyli przypadkach.

§ 76. Przypadków jest 7 na liczbę pojedynczą i 7 w liczbie mnogiej.

O przypadki pytamy się pytaniami:

Przypadek 1.	kto? co?
" 2.	kogo? czego? (czyj-a-e?)
" 3.	komu? czemu?
" 4.	kogo? co?
" 5. (wołamy)	
" 6.	kim? czym?
" 7.	w kim? w czym?
	o kim? o czym?
	przy kim? przy czym?

Słowem *•kto•* pytamy się o osobę, słowem *•co•* o rzecz.

§ 77. Pytania: W ilu przypadkach odmieniają się rzeczowniki? Jak się pytamy o każdy z tych przypadków? Jak się pytamy o 5-ty przypadek?

Kiedy używamy pytań: kto, kogo? a kiedy: co? czego?

Przypadkuj rzeczowniki: uczeń, brat, ławka, siostra, okno, pole w liczbie pojed. i w liczbie mnogiej

Pięć odmian rzeczownika czyli 5 deklinacyi.

ODMIANA I.

§ 78. Wzór I-szy. (Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę twardą). *(i kryński i męskie zbrońniate na o)*

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1. Kto? co?	anioł	pan	bez	<i>nieś</i>
"	2. Kogo? czego?	anioła	pana	bzu	<i>psa</i>
"	3. Komu? czemu?	aniołowi	panu	bzu	<i>psu</i>
"	4. Kogo? co?	anioła	pana	bez	<i>psa</i>
"	5.	aniiele!	panie!	bzie!	<i>psie</i>
"	6. Kim? czym?	aniołem	panem	bzem	<i>psiem</i>
"	7. W kim? w czym?	w aniele	w panu	w bzie	<i>psie</i>

Liczba mnoga.

P.	1. Kto? co?	aniołowie	panowie	bzy	<i>psy</i>
		anieli			
		anioły			
	2. Kogo? czego?	aniołów	panów	bzów	<i>psów</i>
	3. Komu? czemu?	aniołom	panom	bzom	<i>psom</i>
	4. Kogo? co?	aniołów	panów	bzy	<i>psy</i>
	5. (Wołając)	aniołowie!	panowie!	bzy!	<i>psy!</i>
		anieli!			
		anioły!			
	6. Kim? czym?	aniołami	panami	bzami	<i>psami</i>
	7. W kim? w czym?	w aniołach	w panach	w bzach	<i>psach</i>

§ 79. Wzór II-gi. (Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę miękką).

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1. wódz	rycerz	koń	kraj
"	2. wodza	rycerza	konia	kraju
"	3. wodzowi	rycerzowi	koniowi	krajowi
"	4. wodza	rycerza	konia	kraj
"	5. wodzu!	rycerzu!	koniui!	kraju!
"	6. wodzem	rycerzem	koniem	krajem
"	7. w wodzu	rycerzu	koniui	kraiu

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	wodzowie	rycerze	konie	kraje
" 2.	wodzów	rycerzy	koni	krajów
" 3.	wodzom	rycerzom	koniom	krajom
" 4.	wodzów	rycerzy	konie	kraje
" 5.	jak pierwszy			
" 6.	wodzami	rycerzami	końmi	krajami
" 7.	w wodzach	rycerzach	koniach	krajach

Według odmiany I. odmieniają się rzeczowniki rodzaju męskiego, zakończone w I. przypadku liczby poj. na spółgłoskę np. anioł, pan, bez, żołnierz, las — dalej imiona męskie chrzestne zdrobniałe na o np. Józio, Miecio, Jasio — i męskie zdrobniałe także na o np. ojczu, wujcio.

§ 80. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które rzeczowniki odmieniają się według I. odmiany?

Czy rzeczowniki męskie np. Jagiełło, Leo, Kądzia, Melanowski, Krasicki należą także do odmiany I-ej?

Jaką końcówkę mają rzeczowniki tej odmiany w 2. przyp. liczby pojedynczej?

Rzeczowniki tej odmiany kończą się w 2. przyp. liczby pojed. na *•a•* lub *•u•* (np. czego? kota — bzu).

Które rzeczowniki mają •a• a które •u•?

Końcówkę *•a•* mają rzeczowniki żywotne np. anioła, pana, chłopca, wodza, rycerza, drukarza, konia, kota, lisa, tchórza, lwa, orla, kruka, sępa, robaka, Tadeusza, Stefana, Józka, wujcia itd. — oprócz wół — wołu — i zbiorowych: tłum — tłum, pułk — pułku, lud — ludu, drób — drobiu.

Nieżywotne mają: jedne *•a•*, drugie *•u•*; *•a•* mają: kłosa — kłosa, liść — liścia, ul — ula, bicz — bicia, kąta — kąta, jałowca — jałowca, piec — pieca itd.

•u• mają: klej — kleju, łój — łaju, kraj — kraju, raj —
— raju, gaj — gaju, wał — wału, barszcz — barszczu,
łód — łodu, len — lnu, szew — szwu, stół — stołu,
mirt — mirtu, tort — tortu, mur — muru, grzech —
grzechu itd.

W 3. przyp. liczby pojed. mają jedno rzeczownik
•owi•, inne •u•.

np. aniołowi, sokołowi, koniowi, — panu, kotu, lwu,
bzu itd.

Co wiemy o 4. przyp. liczby pojed.?

Rzeczowniki żywotne tej odmiany mają 4. przyp.
jak 2. (np. kogo? co? widziałem? pana, kota, ptaka,
robaka).

Rzeczowniki nieżywotne mają 4. przyp. jak 1.
(np. co widziałem? bez, stół kłos, gaj, kamień itd.).

Przypadek 5. ma końcówkę »u« lub »e«.

np. rycerzu! synu! kraju! liściu! panie! kocie! bracie!
Boże!

Przypadek 6. kończy się na »em«.

Przypadek 7. kończy się u jednych rzeczowników
na »u«, np. w panu, rycerzu, koniu, — u innych na
»e« np. w aniele, sokole, bie.

Jaką końcówkę mają rzeczowniki 1-ej odmiany w 1. przyp. liczby mnogiej?

W przyp. 1. licz. mnog. mają rzeczowniki 1. odm.
końcówki *owie*, *e*, *i* lub *y* i tak:

Rzeczowniki osobowe mogą mieć 2 formy tj.
osobową i rzeczową np. ci aniołowie, ci anieli, (for-
ma osob.) — zaś te anioły, te pany, (forma rzeczowa).

Rzeczowniki rzeczowe mają jedną formę rzeczową
np. te bzy, te konie.

Rzeczowniki: rok, człowiek, jęczmień, tydzień, brat,
ksiądz — mają liczbę mnogą: lata, ludzie, jęczmiona,
tygodnie, bracia, księża.

Które rzeczowniki odmiany I. mają w licz. mnog. w 1. przypadku końcówkę »a«?

Rzeczowniki: koszt, grunt, kurs, akt mają w liczbie mnog. »a«: koszta, grunta, kursa, akta. Mówi się zawsze: urzędy, okręty, kłopoty.

§ 81. Przypadkuj rzeczowniki: wilk, stół, piec, chłopiec, Tadeusz, wujcio! chrześcijanin, Polak.

Napisz w 2. przyp. licz. poj. w zdaniach następujące rzeczowniki:

dąb, kościół, koń, nieprzyjaciół, sen.

Napisz w zdaniach 4 rzeczowniki, które 4. przyp. licz. poj. mają jak 2-gi — a 4-ry, które 4. przyp. licz. poj. mają jak pierwszy.

Napisz 10 rzeczowników, mających w 5 przyp. licz. poj. końcówkę u, a 10 rzeczowników, mających e!

Zastosować w zdaniach w 2. przyp. licz. mnog. rzeczowniki: kupiec, kominiarz, nauczyciel, gość, wilk, wróbel, słoń, sąd.

Wypisać z ustępu ... rzeczowniki I-ej odmiany!

ODMIANA II.

§ 82. Wzory II. odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	dzieło	pole	gimnazjum
" 2.	dzieła	pola	gimnazjum
" 3.	dziełu	polu	gimnazjum
" 4.	dzieło	pole	gimnazjum
" 5.	dzieło!	pole!	gimnazjum
" 6.	dziełem	polem	gimnazjum
" 7.	w dziele	polu	gimnazjum

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	dzieła	pola	gimnazya
" 2.	dzieł	pól	gimnazyów
" 3.	dziełom	polom	gimnazyom
" 4.	dzieła	pola	gimnazya
" 5.	dzieła!	pola	gimnazya!
" 6.	dziełami	polami	gimnazyami
" 7.	w dziełach	polach	gimnazyach

Do II. odmiany należą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w 1. przyp. liczby pojed. na *o*, *e* — np. dzieło, pole, okno, słońce. (*kręgielski* : *Ł*)

Według tej odmiany, ale tylko w liczbie mnogiej, odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, wzięte obcych języków jak: gimnazjum, liceum.

Które rzeczowniki należą do II. odmiany?

§ 83. Pytania i ćwiczenia piśm.

Przypadkuj rzeczowniki: okno, ziarno, drzewo, czoło, wesele, sumienie, słońce, jaje, pokolenie.

Wypisać z ustępu... rzeczowniki odmiany II.

Odmieniaj w zdaniach rzeczownik żdźbło.

ODMIANA III.

§ 84. Wzór III. odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	ryba	bania	pani	religia	lekcya
" 2.	ryby	bani	pani	religii	lekcyi
" 3.	rybie	bani	pani	religii	lekcyi
" 4.	rybę	banię	panią	religię	lekcyę
" 5.	rybo!	banio!	pani!	religio!	lekcyo!
" 6.	ryba	banią	panią	religią	lekcyą
" 7.	w rybie	bani	pani	religii	lekcyi

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	ryby	banie	panie	religie	lekcye
" 2.	ryb	bań	pań	religii	lekcyi
" 3.	rybom	baniom	paniom	religiom	lekcyom
" 4.	ryby	banie	panie	religie	lekcye
" 5.	ryby!	banie!	panie!	religie!	lekcye!
" 6.	rybami	baniami	paniami	religiami	lekcyami
" 7.	w rybach	baniach	paniach	religiach	lekcyach

Odmiana rzeczowników męskich tej odmiany:

Liczba pojedyncza	Przyp. 1.	poeta	Jagiello	W liczbie mnogiej według odmiany I. poeci, Jagiellowie poetów, Jagiellów i t. d.
	" 2.	poety	Jagielly	
	" 3.	poecie	Jagielle	
	" 4.	poetę	Jagiellę	
	" 5.	poeto	Jagiello!	
	" 6.	poetą	Jagiellą	
	" 7.	w poecie	Jagielle	

Do III. odmiany należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w 1. przypadku liczby pojed. na samogłoski *•a•* lub *•i•* np. ryba, pani. Należą tu również, ale tylko w liczbie pojed., męskie na *•a•*, *•o•* — np. poeta, wojewoda, sługa, Jagiello, Fredro, Chodźko.

§ 85. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które rzeczowniki należą do III. odmiany?

Jaką końcówkę mają rzeczowniki tej odmiany w 4. przyp. liczby pojed.?

W 4. przyp. liczby pojed. kończą się rzeczowniki tej odmiany na *•ę•*, jak: rybę, banię, poetę, Jagiellę, lekcję, religię.

Kończówkę *•a•* mają tylko zakończone na *•nie•* pani, gospodyni, ksieni, władczyni, bogini — a więc: 4. przyp. panią, gospodynią, ksienią, władczynią, boginią.

Rzeczownik *•suknia•* ma 2. przyp. liczby mnog. *•sukien•* a nie *•suknie•*.

Na co się kończą w 2. przyp. liczby mnogiej rzeczowniki obcych języków zakończone na •ya• i •ia•?

Rzeczowniki zakończone na *•ya•*, *•ia•* kończą się w 2. przyp. liczby mn. na *•ie•*, np. tych lekcyi, historyi, religii, a nie: lekcyj, religij, historyj. —

Następujące rzeczowniki zastosuj w zdaniach w 2. przyp. l. poj. i mnogiej: żmija, mgła, wiśnia, historia, (kropła, lilia, Marya, ćma).

Wypisać z ustępu ... rzeczowniki III. odmiany!

ODMIANA IV.

§ 86. Wzory do IV. odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1.	kość	mysz	twarz	cerkiew
"	2.	kości	myszy	twarży	cerkwi
"	3.	kości	myszy	twarży	cerkwi
"	4.	kość	mysz	twarz	cerkiew
"	5.	kości!	myszy!	twarży!	cerkwi!
"	6.	kością	myszą	twarzą	cerkwią
"	7.	w kości	myszy	twarży	cerkwi

Liczba mnoga.

Przyp.	1.	kości	myszy	twarze	cerkwie
"	2.	kości	myszy	twarży	cerkwi
"	3.	kościom	myszom	twarzom	cerkwiom
"	4.	kości	myszy	twarze	cerkwie
"	5.	kości!	myszy!	twarże!	cerkwie!
"	6.	kośćmi	myszami	twarzami	cerkwiami
"	7.	w kościach	myszach	twarzach	cerkwiach

Do IV. odmiany należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w 1. przyp. liczby pojed. na spółgłoskę — np. kość, nić, twarz, cerkiew, chorągiew.

§ 87. Pytania i ćwiczenia:

Które rzeczowniki należą do IV. odmiany?

Przypadkuj rzeczowniki: krew, podróż, pieśń, baśń, myśl, gęś, łódź, chorągiew, straż, kąpiel, twarz, zdobycz, dłoń.

ODMIANA V.

§ 88. Wzory do V. odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1.	źrebię	imię	książę
"	2.	źrebięcia	imienia	księcia
"	3.	źrebięciu	imieniu	księciu
"	4.	źrebię	imię	księcia
"	5.	źrebię!	imię!	książę!
"	6.	źrebięciem	imieniem	księciem
"	7.	w źrebięciu	imieniu	księciu

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	źrebięta	imiona	książęta
" 2.	źrebiąt	imion	książąt
" 3.	źrebiętom	imionom	książętom
" 4.	źrebięta	imiona	książąt
" 5.	źrebięta!	imiona!	książęta!
" 6.	źrebiętami	imionami	książętami
" 7.	w źrebiętach	imionach	książętach

Uwaga: Rzeczownik »dziecię« ma w liczbie mn. »dzieci« jak odmiana IV. (zamiast »dziecięta«).

Wojński:
dł. I

Do V. odmiany należą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w 1. przyp. liczby pojed. na »ę« np. imię, strzemię, źrebię, cielę, orle, pacholę, kurczę. — Tu należy także rzeczownik męski »książę«.

§ 89. Pytania i ćwiczenia:

Które rzeczowniki należą do V. odmiany?

Odmieniaj rzeczowniki: jagnię, cielę, znamię, brzemię!

Ile jest odmian czyli deklinacyi rzeczownika?

Przez co odmieniają się rzeczowniki? (przez rodzaj, liczby i przypadki).

II. Zaimki.

§ 90. Przynieś książkę na stół i otwórz (książkę) ją. Widziałem wuja i oddałem wujowi (mu) list.

Spostrzegłem rannego żołnierza na ulicy, a potem spotkałem rannego żołnierza (go) drugi raz w kościele.

Wyrazy: ją, mu, go — używają się zamiast rzeczowników: książkę, wujowi, żołnierza.

Takie wyrazy, których się używa zamiast rzeczowników (zamiast imienia), nazywają się *zaimkami*.

Pytania: Zamiast czego używa się zaimków? Które wyrazy nazywają się zaimkami?

— 33 —

Podział zaimków.

§ 91. Zaimki osobiste:

Antoś mówi o sobie: *Ja* chodzę do III klasy. Antoś mówi do siostry (do osoby drugiej): *Ty* piszesz pięknie.

Antoś mówi o koledze Janku o III osobie: *On* umie pięknie rysować.

Mówimy: *Ona* gotuje. *Ono* płacze. Dwóch chłopców, Witold i Jacek mówili o sobie.

My pójdziemy dzisiaj do lasu.

Miecio mówił do kilku chłopców: Dlaczego (*wy*) nie dacie mi spokoju?

Oni powrócą dzisiaj.

Z a i m k i: *Ja* stoi zamiast osoby I., która mówi; *ty* zamiast osoby II., do której się mówi; *on, ona, ono* zamiast osoby III., o której się mówi. W liczbie mnogiej: *my, wy, oni, one*. Zaimki te nazywamy zaimkami osobistymi, bo zastępują miejsce osoby.

Pytania: Które zaimki nazywają się osobistymi? Powiedz zaimek osobisty na osobę I. II. i III. licz. poj. — i na os. I. II. III. licz. mnogiej!

§ 92. Odmiana zaimków osobistych:

Liczba pojedyncza

Osoba I.

Osoba II.

Przyp. 1. *ja*

ty

"

2. *mnie*

ciebie

"

3. *mnie (mi)*

tobie (ci)

"

4. *mnie (mię)*

ciebie (cię)

"

5. —

ty!

"

6. *mną*

tobą

"

7. *we mnie*

w tobie

Liczba mnoga

Osoba I.

Osoba II.

Przyp. 1. *my*

wy

"

2. *nas*

was

"

3. *nam*

wam

"

4. *nas*

was

"

5. —

wy!

"

6. *nami*

wami

"

7. *w nas* *w was*

Uwaga. Na III-cią osobę używa się zaimka *•on, ona, ono•*, w liczbie mnogiej *•oni, one•* — który się odmienia według następnego wzoru: *jego, jej, jego*.

Osoba III.

Liczba pojedyncza.

	rodz. męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
Przyp. 1.	(on)	(ona)	(ono)
" 2.	jego (go)	jej	jego (go)
" 3.	jemu (mu)	jej	jemu (mu)
" 4.	jego (go)	ją	je
" 5.	—	—	—
" 6.	nim	nią	niem
" 7.	w nim	w niej	w niem

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	(oni)	(one)
2.	ich	ich
" 3.	im	im
" 4.	ich	je
" 5.	—	—
" 6.	nimi	niemi
" 7.	w nich	w nich

Uwaga: Jeżeli przed tymi zaimkami w przypadku 2. i dalszych stoi przyimek *na* lub *ku*, *do*, *dla*, wtedy używa się takiej formy:

- przyp. 2. do niego, do niej, do niego
 " 3. ku niemu, ku niej, ku niemu
 " 4. dla niego, dla niej, dla niego

Liczba mnoga.

Przyp. 2. do nich, — p. 3. ku nim, — p. 4. dla nich
 np. Idę do niego. — Kupiłam dla niego tę książkę. —
 Zbliż się ku niemu!

Uwaga: Form: *onego*, *onemu*, *onej* nie używa się dzisiaj.

Ćwiczenia piśmienne: Odmieniać zaimek »ty« i »wy« w zdaniach we wszystkich przypadkach. Wyszukać w ustępie... zaimki osobiste!

§ 93. Zaimki zwrotne.

np. Brat uczy się. Zaimek się oznaczają, że czynność, wychodząca od brata, nie przechodzi na nikogo, ale zwraca się na niego samego, bo brat sam siebie

uczy, a nie kogoś. Skromny. gani *siebie*. Siostra pochlebia *sobie*.

Zaimki *się*, *siebie*, *sobie* są zaimki zwrotne, bo oznaczają, że czynność osoby działającej zwraca się na nią samą, a nie przechodzi na inną osobę lub rzecz.

Co oznaczają zaimki zwrotne?

Odmiana zaimków zwrotnych.

Na liczbę pojedynczą i mnogą jest:

przyp.	2.	siebie
"	3.	sobie
"	4.	siebie lub się
"	6.	sobą
"	7.	w sobie

§ 94. Zaimki dzierżawcze.

Mój ołówek jest dobry do rysowania. *Twoja* książka podoba mi się. On jechał *swoimi* końmi. — *Nasz* sąsiad ma duży ogród. *Wasz* dom jest obszerny. Mam *ich* zeszyty.

Wyrazy *mój*, *twoja*, *swoimi*, *nasz*, *wasz*, *ich* — oznaczają w czyjem posiadaniu (dzierżeniu) znajdują się wymienione osoby lub rzeczy.

Takie zaimki nazywają się dzierżawcze.

Pytania: Co oznaczają zaimki dzierżawcze?
Które są zaimki dzierżawcze?

Zaimki dzierżawcze są:

mój, *moja*, *moje*, — *twój*, *twoja*, *twoje*, — *swój*, *swoja*, *swoje*, — *jego*, *jej*, *jego*, — *nasz*, *nasza*, *nasze*, — *wasz*, *wasza*, *wasze*, — *ich*.

§ 95. Odmiana zaimków dzierżawczych.

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1.	mój	moja	moje
"	2.	mojego	mojej	mojego
"	3.	mojemu	mojej	mojemu
"	4.	(mojego (żyw.) (mój (nieżyw.))	moją	moje
"	6.	moim	moją	mojem
"	7.	w moim	w mojej	w mojem

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	{moi (<i>osobowo</i>) {moje (<i>rzecz.</i>)	moje	moje
" 2.	moich	moich	moich
" 3.	moim	moim	moim
" 4.	{moich (<i>osob.</i>) {moje (<i>rzecz.</i>)	moje	moje
" 6.	moimi	mojemi	mojemi
" 7.	w moich	w moich	w moich

Forma skrócona odmiany zaimków: mój, moja, moje.

Liczba pojedyncza.

	rodzaj męski	rodz. żeński	rodz. nijaki
Przyp. 1.	mój	ma	me
" 2.	mego	mej	mego
" 3.	memu	mej	memu
" 4.	{mego (<i>żywoł.</i>) {mój (<i>nieżywoł.</i>)	mą	me
" 6.	mym	mą	mem
" 7.	w mym	w mej	w mem

Liczba mnoga.

	rodzaj męski	rodz. żeński i nijaki
Przyp. 1.	{moi (<i>osobowo</i>) {me (<i>rzeczowo</i>)	me
" 2.	mych	mych
" 3.	mym	mym
" 4.	{mych (<i>osob.</i>) {me (<i>rzeczowo</i>)	me
" 6.	mymi	memi
" 7.	w mych	w mych

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Przypadkuj mój kapelusz w liczbie pojed. i mnogiej!

" twój parasol!

" nasz dom, wasze pole!

Wypisać z ustępu... zaimki dzierzawcze!

Przypadkuj we formie skróconej: twa, twe!

§ 96. *Zaimki wskazujące.*

Ten stół jest stary. Siedziałem w *tamtej* ławce.
On wyszedł. *Owego* człowieka już raz widziałem. —
Ten list zaniosę *sama* na pocztę.

Zaimków: *ten, tamtej, on, owego, ten, sama* —
 używamy, wskazując na wymienione osoby lub rzeczy.

Takie zaimki, których się używa, gdy wskazujemy
 na jakąś osobę lub rzecz, nazywają się zaimkami
 w s k a z u j ą c y m i.

Zaimki wskazujące są: *ten, ta, to, — tamten, tam-
 ta, tamto, — on, ona, ono, — jego, jej, jego, — ów,
 ówa, ówo, — sam, sama, samo, — ten sam, ta sama,
 to samo, — takowy, takowa, takowe, — taki, taka,
 takie.*

Pytania: Kiedy się używa zaimków wskazu-
 jących? Co to są zaimki wskazujące?

§ 97. *Odmiana zaimków wskazujących.*

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	ten	ta	to
" 2.	tego	tej	tego
" 3.	temu	tej	temu
" 4.	(tego (żywoźne) ten (nieżyw.)	tę	to
" 5.	—	—	—
" 6.	tym	tą	tem
" 7.	w tym	w tej	w tem

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	(ci (osobowo) te (rzeczowo)	te	te
" 2.	tych	tych	tych
" 3.	tym	tem tym	tym
" 4.	(tych (osobowo) te (rzeczowo)	ty te	te
" 6.	tymi	temi	temi
" 7.	w tych	w tych	w tych

§ 98. *Uwaga:* 6. i 7. przyp. liczby pojedynczej na rodzaj męski jest »tym«, »w tym«.

np. tym kotem, w tym domu.

Na rodzaj nijaki jest »tem«, »w tem«.

np. tem piórem, w tem oknie.

3. przyp. liczby mnogiej jest na wszystkie trzy rodzaje: tym.

np. komu? czemu? tym panom (męs.) tym paniom (żeńs.), tym dzieciom (nijaki).

6. przyp. liczby mnogiej ma na rodzaj męski tymi.

np. tymi panami.

Na rodzaj żeński i nijaki: temi. —

np. temi paniami i temi dziećmi.

Pytania i ćwiczenia:

Przypadkuj: ten kapelusz, ta pani, to okno.

Jak jest 3. przyp. liczby mn. od ten, ta, to?

Jak jest 6. przyp. w l. pojed. i mnog. na rodzaj męski, jak na żeński i nijaki?

Jak jest 7. przyp. w licz. pojed. na rodzaj męski i nijaki?

Zastosuj w zdaniach zaimki wskazujące: temu, w tym, tę, w tej, temi, tem, w tem, temi.

Wypisać z ustępu... zaimki wskazujące!

§ 99. Zaimki pytające.

Kto tam puka? co słychać? która godzina? jakie masz książki? czyje to pióro!

Zaimki: kto? co? która? jakie? czyje? wyrażają pytanie. Takie zaimki, które wyrażają pytanie, nazywają się pytającymi.

Zaimkami pytającymi pytamy się.

Zaimki pytające są:

kto? co? któż? cóż? który? która? które? jaki? jaka? jakie? czyj? czyja? czyje?

Pytania: Co wyrażają zaimki pytające? Do czego służą? Wylicz zaimki pytające!

§ 100. Odmiana zaimków: *kto? co?*

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	kto	co
" 2.	kogo	czego
" 3.	komu	czemu
" 4.	kogo	co
" 5.	—	—
" 6.	kim	czem
" 7.	w kim	w czym

§ 101. *Zaimki względne.*

Ołówek, *który* kupiłem, już mi zginął. (Zaimek »*który*« odnosi się do poprzedniego wyrazu »ołówek«). To był mróz, *jakiego* już dawno nie było. Ten nie umie lekcji, *kto* się nie uczy.

Zaimki: *który*, *jakiego* — odnoszą się do rzeczowników, poprzednio wymienionych; *kto* — odnosi się do zaimka »*ten*« w poprzednim zdaniu.

Zaimki takie, które odnoszą się do osób i rzeczy, o których poprzednio była mowa, nazywają się zaimki względne.

Zaimki względne są następujące: *który*, *która*, *które*, — *jaki*, *jaka*, *jakie*, — *kto*, *co*.

Pytania i ćwiczenia: Do czego się odnoszą zaimki względne? Które zaimki nazywają się względnymi? Wylicz zaimki względne! Zastosuj w zdaniach zaimki względne! Wyszukaj w ustępie... zaimki względne!

§ 102. *Zaimki nieokreślone (nieoznaczone).*

Kto tam przyszedł? *Ktoś*. Miałem ci *coś* powiedzieć, ale zaczekaj *niejaki* czas! *Pewien* podróżny zabłądził w pustyni. *Niejedyn* z was będzie żałował, że się nie chciał uczyć. W *każdej* klasie jest spokój podczas nauki. *Żadne* dziecko nie hałasuje.

Zaimki: ktoś, coś, niejaki, pewien, niejeden, każdy, żadne — oznaczają niedokładnie osobę lub rzecz.

Takie zaimki, które niedokładnie rzecz jakąś lub osobę oznaczają, nazywają się zaimkami nieokreślonymi czyli nieoznaczonymi.

Pytania: Jak oznaczają zaimki nieokreślne osoby lub rzeczy? Które zaimki nazywają się zaimkami nieokreślonymi?

Zaimki nieokreślne są:

ktoś, coś, ktobądź, cobądź, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic, jakiś, jakaś, jakieś, któryś, jakikolwiek, jakibądź, którykolwiek, którybądź, czyjś, czyjaś, czyjeś, czyjkolwiek, czyjakolwiek, czyjekolwiek, — niczyj, niczyja, niczyje, — niektóry-a-e, niejaki-a-e, niejeden, niejedna, niejedno, pewien, pewna, pewne, każdy-a-e, inny-a-e, wszelki-a-e, żaden, żadna, żadne itp.

§ 103. Zaimki nieokreślone: ktoś, nikt, ktobądź, ktokolwiek — odmieniają się według »kto«.

Według »co« zaimki nieokreślne: coś, nic, cobądź np. 1. ktobądź, 2. kogobądź, 3. komubądź, 4. kogo-bądź, 6. kimbądź, 7. w kimbądź.

przyp. 1. coś, 2. czegoś, 3. czemuś, 4. coś, 6. czemś, 7. w czemś.

Zaimki: każdy, pewien, żaden, wszelaki, odmieniają się jak przymiotniki.

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Przypadkuj zaimki: ktoś, coś, ktokolwiek, nikt, nic, czyjś itd.

Zastosuj w zdaniach w 3. przypadku liczby poj. zaimki: niejeden, pewien, niektóry, inny, żaden, któryś.

Wypisać z ustępu ... wszystkie zaimki i oznaczyć równocześnie ich podział!

III. Przymiotniki.

§ 104. Słodki cukier — dobra siostra — spokojne dziecko, małe kocię.

Wyrazy: słodki, dobra, spokojne, małe oznaczają przymiot osób, zwierząt lub rzeczy.

Takie części mowy, które oznaczają przymiot osób, zwierząt lub rzeczy, nazywają się przymiotnikami.

Jaki cukier? — słodki.

Jaka siostra? — dobra.

Jakie dziecko? — spokojne.

O przymiotniki pytamy się na rodzaj męski: jaki? na rodzaj żeński: jaka? na rodzaj nijaki: jakie?

Pytania: Co oznaczają wyrazy: słodki, biały? waleczny, ranny, nowy?

Które części mowy nazywają się przymiotnikami?

Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki?

§ 105. O rodzaju przymiotników.

Dobry pan — słodki cukier — dobra siostra — spokojne dziecko.

Przymiotniki: dobry, słodki — dobra — spokojne — mają 3 rodzaje: męski, żeński i nijaki.

W rodzaju męskim kończą się przymiotniki na »y« lub »ie« — w żeńskim na »a« — w nijakim na »e«.

Jakiego rodzaju mogą być przymiotniki?

Jakie zakończenia otrzymują przymiotniki na rodzaj męski, żeński i nijaki?

§ 106. O liczbie przymiotników.

Pilny uczeń — pilni uczniowie.

Głośny dzwon — głośne dzwony.

Przymiotniki, użyte z rzeczownikami na liczbę pojedynczą, kładą się w liczbie pojedynczej.

Przymiotniki, odnoszące się do rzeczowników, położonych w liczbie mnogiej, kładą się także w liczbie mnogiej.

§ 107. Pytania: Kiedy kładą się przymiotniki w liczbie pojedynczej a kiedy w liczbie mnogiej?

Wyszukać przymiotniki z ustępu...!

Uzupełnić zdanie przymiotnikiem: Cukier jest — .
Trawa jest — . Woda jest — . Uczeń był — .
Róża jest — . Zeszyt jest — . Kościół jest — .

Następujące przymiotniki z rzeczownikami napisać w liczbie mnogiej: Stary lew, pilny uczeń, dobry chleb, miła zabawa, drapieżny ptak, smutny chłopiec, pracowita dziewczynka.

§ 108. *Odmiana przymiotników na -y*.*

Liczba pojedyncza.

	rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
Przyp. 1.	dobry	dobra	dobre
„ 2.	dobrego	dobrej	dobrego
„ 3.	dobremu	dobrej	dobremu
„ 4.	1 dobrego (żywot.) 1 dobry (nieżyw.)	dobrą	dobre
„ 5.	dobry!	dobra!	dobre!
„ 6.	dobr-ym	dobrą	dobr-em
„ 7.	w dobr-ym	w dobrej	w dobr-em

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	1 dobrzy (osob.) 1 dobre (rzech.)	dobre	dobre
„ 2.	dobrych	dobrych	dobrych
„ 3.	dobr-ym	dobr-ym	dobr-ym
„ 4.	1 dobrych (osob.) 1 dobre (rzech.)	dobre	dobre
„ 5.	1 dobrzy (osob.) 1 dobre (rzech.)	dobre!	dobre!
„ 6.	dobr-ymi	dobr-emi	dobr-emu
„ 7.	w dobrych	w dobrych	w dobrych

§ 109. *Odmiana przymiotników na -i-.*

Liczba pojedyncza.

	rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
Przyp. 1.	tani	tania,	tanie
2.	taniego	taniej	taniego
3.	taniemu	taniej	taniemu
4.	1 taniego (żywoł.) 1 tani (nieżywoł.)	tanią	tanie
5.	tani!	tania!	tanie!
6.	tan- <i>im</i>	tanią	tani- <i>em</i>
7.	w tan- <i>im</i>	w taniej	w tani- <i>em</i>

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	1 tani (osobowo) 1 tanie (rzeczowo)	tanie	tanie
2.	tanich	tanich	tanich
3.	tan- <i>im</i>	tan- <i>im</i>	tan- <i>im</i>
4.	1 tanich (osobowo) 1 tanie (rzeczowo)	tanie	tanie
5.	1 tani (osobowo) 1 tanie (rzeczowo)	tanie!	tanie!
6.	tan- <i>imi</i>	tani- <i>emi</i>	tani- <i>eni</i>
7.	w tanich	w tanich	w tanich

§ 110. Uwagi i pytania odnoszące się do poszczególnych przypadków:

Przymiotniki rodzaju męskiego, odnoszące się do rzeczowników żywothnych, mają 4. przypadek równy 2-mu.

np. kogo? co? *dobrego* pana, *dobrego* konia.

Przymiotniki zaś, odnoszące się do rzeczowników nieżywothnych, mają 4. przyp. jak 1-szy.

np. co widziałem? *tani* chleb, *ładny* płaszcz (a nie *taniego* chleba, *płaszcz*).

Jakie końcówki przybiera przymiotnik na rodzaj męski i nijaki w 6. przyp. liczby pojed.?

Przymiotniki rodzaju męskiego, zakończone na »y« mają w 6. przypadku »ym« (np. dobr-ym panem), a zakończone na »i« mają »im« (n. p. tan-im chlebem).

Przymiotniki na rodzaj nijaki mają w 6. przyp. liczby pojedynczej końcówkę »em« (np. dobr-em dzieckiem).

Jaką końcówkę otrzymują przymiotniki w 3. przyp. liczby mnogiej?

Przymiotniki w 3. przypadku liczby mnogiej mają na wszystkie trzy rodzaje końcówkę »ym«, lub »im«.

np. komu? — dobr-ym panom, — dobr-ym paniom, — dobr-ym dzieciom.

tan-im chlebom, tan-im książkom, tan-im piórom.

Jaką końcówkę mają przymiotniki w 6. przyp. liczby mnogiej?

Przymiotniki w 6. przyp. liczby mnogiej mają: na rodzaj męski »ymi« lub »imi« (dobr-ymi, tan-imi piecami); na rodz. żeński i nijaki »emi« (dobr-emi matkami, dobr-emi dziećmi).

Przypadkuj: Pilny uczeń, dobra siostra, małe dziecko itp.

§ 111. *Wzory rzeczowników według odmiany przymiotnikowej.*

Rodzaj męski

Liczba pojedyncza

Przyp. 1.	leśniczy	Kochanowski
„ 2.	leśniczego	Kochanowskiego
„ 3.	leśniczemu	Kochanowskiemu
„ 4.	leśniczego	Kochanowskiego
„ 5.	leśniczy!	Kochanowski!
„ 6.	leśniczym	Kochanowskim
„ 7.	w leśniczym	w Kochanowskim

Liczba mnoga.

Przyp.	1.	leśniczowie	Kochanowscy
"	2.	leśniczych	Kochanowskich
"	3.	leśniczym	Kochanowskim
"	4.	leśniczych	Kochanowskich
"	5.	jak 1.	jak 1.
"	6.	leśniczymi	Kochanowskimi
"	7.	w leśniczych	w Kochanowskich

Rodzaj żeński.

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1.	Potocka	królowa
"	2.	Potockiej	królowej
"	3.	Potockiej	królowej
"	4.	Potocką	królową(ę)
"	5.	jak 1.	królowo!
"	6.	Potocką	królową
"	7.	w Potockiej	w królowej

Liczba mnoga.

Przyp.	1.	Potockie	królowe
"	2.	Potockich	królowych
"	3.	Potockim	królowym
"	4.	Potockie	królowe
"	5.	jak 1.	jak 1.
"	6.	Potockiem	królowemi
"	7.	w Potockich	w królowych

Rodzaj nijaki.

Przyp.	1.	Zakopane	
"	2.	Zakopanego	
"	3.	Zakopanemu	
"	4.	Zakopane	Liczyby mnogiej
"	5.	Zakopane!	niema.
"	6.	Zakopanem	
"	7.	w Zakopanem	

§ 112. Według odmiany przymiotnikowej przypadają się:

1. Rzeczowniki męskie zakończone na »y« lub »ie« np. leśniczy, luty, służący, budowniczy, Antoni.
2. Nazwiska rodowe na ski, cki, ska, cka — np. Kochanowski, Krasicki, Drużbacka, Żeromska, Sobieska itp.
3. Rzeczowniki żeńskie na »owa« np. królowa, kupcowa, nauczycielowa, profesorowa, Janowa, krawcowa, Jagiełłowa, prezydentowa Leowa itp.
4. Niektóre rzeczowniki nijakie na »e« np. Zakopane, Skole, szkolne, poczęstne, strawne itp.

§ 113. Nazwy miejscowości z przyrostkami: owa, awa, ina, yna, ynna, Częstochowa, Tarnawa, Korczyna, Skrzynna — oraz nazwiska i tytuły córek na: ewna, ówna, anka, (królewna, Solarzówna, stolarczówna, Sapieżanka, Krakowianka) odmieniają się jak rzeczowniki:

P. 1.	Częstochowa	Tarnawa	Korczyna	Skrzynna
" 2.	Częstochowy	Tarnawy	Korczyny	Skrzynny
" 3.	Częstochowie	Tarnawie	Korczynie	Skrzynnie
" 4.	Częstochowę	Tarnawę	Korczynę	Skrzynnę
" 5.	Częstochowo!	Tarnawo!	Korczyno!	Skrzynno!
" 6.	Częstochową	Tarnawą	Korczyną	Skrzynną
" 7.	o Częstochowie	o Tarnawie	o Korczynie	o Skrzynnie

§ 114. Nazwy miejscowości na »a«, które są podobne do przymiotników jak: Biała, Sucha, Dobra, Kamionna i na »owa«: Brzezowa, Krzyżowa — odmieniają się jak przymiotniki, a tylko w przyp. 4-ym mają końcówkę »ę« a w 5. »o« jak rzeczowniki.

Przyp. 1.	Biała	Sucha	Brzezowa
" 2.	Białej	Suchej	Brzezowej
" 3.	Białej	Suchej	Brzezowej
" 4.	Białę	Suchę	Brzezową
" 5.	Biało!	Sucho!	Brzezowo!
" 6.	Białą	Suchą	Brzezową
" 7.	o Białej	o Suchej	o Brzezowej

Często jednak słyszeć się daje forma: jadę do Suchy, do Dobry, do Brzezowy, mieszkam w Suchy,

w Brzezowie, kąpałem się w Biale. Takich form należy unikać.

§ 115. *Odmiana rzeczownika: hrabia.*

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	hrabia	
2.	hrabiego lub hrabi	
3.	hrabiemu lub hrabi	wedł. odm. l.
4.	hrabiego lub hrabię	hrabiowie, hrabiów
5.	hrabio!	i. t. d.
6.	hrabią	
7.	w hrabi	

Odmiana rzeczownika żeńskiego: księżna.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	księżna	księżne
„ 2.	księżny lub księżnej	księżnych
„ 3.	księżnie lub księżnej	księżnym
„ 4.	księżnę	księżne
„ 5.	księżno!	księżne!
„ 6.	księżną	księżnemi
„ 7.	w księżnie lub księżnej	w księżnych

Jak odmieniają się rzeczowniki męskie: hrabia, margrabia, sędzia i żeńskie: hrabina, księżna, sędzina?

Te rzeczowniki odmieniają się częścią jak rzeczowniki, częścią jak przymiotniki.

§ 116. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które rzeczowniki odmieniają się według odmiany przymiotnikowej?

Czy wszystkie nazwy miejscowości na »owa« odmieniają się jak przymiotniki? (Brzezowa, Krzyżowa, jak przymiotniki, Częstochowa, jak rzeczowniki).

Czy rzeczowniki, oznaczające nazwę miejscowości a zakończone na »owa«, mają we wszystkich przypadkach takie końcówki, jak przymiotnik »dobra«?

Odmieniaj rzeczownik margrabia, margrabina, hrabina, sędzia!

Przypadkuj następujące rzeczowniki z przymiotnikami: dębowy liść, jadowita żmija, duże pole! — stary leśniczy, miesiąc luty, pan Krasicki, królowa polska Jadwiga, bogaty hrabia, młoda księżna, zdrowa szewcówna, wieś Tarnawa, rzeka Biała!

§ 117. Stopniowanie przymiotników.

Janek jest tak *pilny* jak Witold.

Witold jest *pilniejszy* niż Miecio.

Antoś jest *najpilniejszy*.

Porównując ze sobą przymioty Janka, Witolda, Miecia i Antosia, widzimy, że pilność u Janka i Witolda jest w stopniu równym, pilność u Witolda jest w stopniu wyższym niż u Miecia, a pilność u Antosia znajduje się w stopniu najwyższym.

Widzimy tu trzy formy gramatyczne, które nazywamy stopniami.

Rozróżniamy 3 stopnie przymiotnika:

Stopień I. czyli równy (np. tani)

II. „ wyższy (np. tańszy)

III. czyli najwyższy (np. najtańszy)

Stopień II-gi urabia się przez dodanie do źródłosłowu końcówki »szy«, »sza«, »sze«, — lub »ejszy«, »ejsza«, »ejsze«.

np. od słaby: źródłosłów słab- końcówka: szy, sza, sze, — słab-szy, słab-sza, słab-sze;

od pracowity: pracowitszy -sza -sze;

od pilny: pilniejszy -sza -sze.

Stopień III-ci urabia się ze stopnia II-go, dodając przybrankę »naj«.

np. naj-pracowitszy-sza-sze, naj-pilniejszy-sza-sze.

P y t a n i a: Ile jest stopni przymiotnika? Jak się urabia stopień II-gi przymiotników? Jak się urabia stopień III-ci przymiotników?

§ 118. Niektóre przymiotniki stopniują się nie-regularnie, t. j. zmieniają źródłosłów: np.

gładki — gładszy, (<i>a nie gładk-szy</i>),	nizki — niższy,
słodki — słodszy,	lekki — lżejszy,
wązki — węższy,	szeroki — szerszy,
cienki — cieńszy,	miękki — miększy,
daleki — dalszy,	głęboki — głębszy,
czerwony — czerwieńszy,	mały — mniejszy,
wesoły — weselszy,	dobry — lepszy,
wielki — większy,	zły — gorszy,
	wysoki — wyższy.

§ 119. Jest jeszcze stopniowanie opisowe, t. j. takie, w którym stopień II-gi tworzy się za dodaniem do stopnia równego słów: bardziej, więcej, — a w stopniu III-cim słów: najbardziej, najwięcej.

Przykłady:

I. pilny	II. bardziej pilny	III. najbardziej pilny
I. pracowity	II. więcej pracowity	III. najwięcej pracowity

Pytania: Które przymiotniki stopniują się nie-regularnie?

Co to jest stopniowanie opisowe?

Które przymiotniki nie stopniują się wcale?

(Przymiotniki, pochodzące od rzeczowników, nie stopniują się:

np. złoty, srebrny, żelazny, miedziany, blaszany, drewniany, słomiany, marmurowy, jadalny, ojcowski, synowski itd. (od rzeczowników: *złoto, srebro, drewno, słoma, marmur* itd.

IV. Liczebniki.

§ 120. Trzy uczennice — cztery gołębie — dziesięć piór — podwójna nitka — piąty żołnierz.

Wyrazy: trzy, cztery, dziesięć, podwójna, piąty — oznaczają liczbę osób, zwierząt i rzeczy.

Takie wyrazy, które oznaczają liczbę osób, zwierząt lub rzeczy nazywają się liczebnikami.

Pytania: *Co oznaczają liczebniki? Które wyrazy nazywają się liczebnikami?*

Podział i odmiana liczebników.

§ 121. Liczebniki główne.

Liczebniki, którymi liczymy, a które stoją na pytanie *»ile«*, nazywają się główne. Są one:

1. Jeden, jedna, jedno;	pięć, sześć, dziesięć,
2. (dwaj, dwa), dwie, dwa,
lub (obaj, oba) obie, oba,
lub (obydwaj, obydwa)
obydwie, obydwa;	jedenaste,
ośmnaście,
dwadzieścia,
dwadzieścia jeden,
trzydzieści,
3. trzech, trzy;	50, 80, 100 i t. d.
4. czterech, cztery,	

Które liczebniki nazywają się główne? Na jakie pytanie odpowiadają liczebniki główne? Dlaczego nazywają się główne? (bo nimi liczymy i od nich pochodzą inne).

§ 122. Jeden, jedna, jedno, odmienia się jak zaimek ten, ta, to: jeden, jednego, jednemu, jednego, jeden, jednym, w jednym itd.

Uwaga: W IV. przyp. l. pojed. na rodzaj żeński jest *»jedną«* np. tę jedną rączkę.

Liczebniki dwa, trzy, cztery, odmieniają się nieregularnie, np.:

Rodzaj męski.

Forma osobowa.

Forma rzeczowa.

P. 1. dwaj panowie	dwa stoły
" 2. dwóch (dwu) panów	dwóch (dwu) stołów
" 3. dwom panom	dwom stołom
" 4. dwóch (dwu) panów	dwa stoły
" 5. dwaj panowie!	dwa stoły!
" 6. dwoma panami	dwoma stołami
" 7. w dwóch (dwu) panach	w dwóch (dwu) stołach.

Rodzaj żeński.

Rodzaj nijaki.

P. 1. dwie siostry	dwa pióra
„ 2. dwóch (dwu) sióstr	dwóch (dwu) piór
„ 3. dwom siostróm	dwóm piórom
„ 4. dwie siostry	dwa pióra
„ 5. dwie siostry!	dwa pióra!
„ 6. dwiema (dwoma) siostrami	dwoma piórami
„ 7. w dwóch (albo dwu) siostrach	w dwóch (dwu) piórach.

§ 123. *Odmiana liczebników: obaj, oba, obie — obydwaj, obydwu, obydwie.*

Rodzaj męski.

Rodzaj żeński.

P. 1. obaj, obadwaj (for. os.) oba, obadwa (for. rz.)	obie, obiedwie
„ 2. obu, obydwóch	obydwóch (obu)
„ 3. obu, obydwóm	obydwóm (obu)
„ 4. obu, obydwóch (forma osobowa) oba, obadwa (for. rz.)	obie (obydwie)
„ 5. obaj, obadwaj (for. os.) oba, obadwa (for. rz.)	obie, obiedwie
„ 6. oboma, obu, obydwoma	obiema, obu, oboma, obydwoma, obydwoma,
„ 7. w obu, obydwóch	w obydwóch (obu).

Rodzaj nijaki.

Przyp. 1. oba, obydwu okna
„ 2. obu, obydwóch okien
„ 3. obu, obydwóm oknom
„ 4. oba, obydwu okna
„ 5. oba, obydwu okna!
„ 6. oboma, obu, obydwoma oknami
„ 7. w obu, obydwóch oknach.

§ 124. *Odmiana liczebnika: trzech, trzy, cztery.*

Rodzaj męski.

Rodzaj żeński i nijaki

P. 1. trzej, czterej (osobowo)	trzy, cztery
trzy, cztery (rzeczowo)	
" 2. trzech, czterech	trzech, czterech
" 3. trzem, czterem	trzem, czterem
" 4. trzech, czterech (osob.)	trzy, cztery
trzy, cztery (rzeczowo)	
" 5. trzej, czterej (osobowo)	trzy, cztery
trzy, cztery (rzeczowo)	
" 6. trzema, czterema	trzema, czterema
" 7. w trzech, czterech	w trzech, czterech.

§ 125. Liczebniki główne od 5 do 99 i liczebniki nieoznaczone odmieniają się dwojako: z rzeczownikiem i bez rzeczownika.

Wzór I. (z rzeczownikiem).

Przyp. 1. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięć</i> książek
" 2. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięciu</i> książek
" 3. <i>pięciu</i> uczniom	<i>pięciu</i> książkom
" 4. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięć</i> książek
" 5. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięć</i> książek
" 6. <i>pięciu</i> uczniami	<i>pięciu</i> książkami
" 7. <i>w pięciu</i> uczniach	<i>w pięciu</i> książkach.

Wzór II. (bez rzeczownika).

Przyp. 1.	pięciu, kilku (osob.)
	pięć, kilka (rzeczow.)
" 2.	pięciu, kilku
" 3.	pięciom, kilkom
" 4.	pięciu, kilku (osob.)
	pięć, kilka (rzecz.)
" 5.	pięciu, kilku (osob.)
	pięć, kilka (rzecz.)
" 6.	pięcioma, kilkoma
" 7.	w pięciu, w kilku.

Jaka jest więc różnica między tymi dwoma wzorami?

Między tymi dwoma wzorami jest taka różnica, że we wzorze II-gim liczebnik ma w III. przyp. końcówkę »om« a w VI-tym »oma« zamiast »u«.

np. Dałem książki moim *pięciu braciom*. Ilu braciom dałeś książki? *Pięciom*. — Cieszę się temi *kilku koronami*. Ilu koronami? *Kilkoma*.

§ 126. Odmiana liczebnika sto (bez rzeczownika).

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	sto	sta (n. p. trzysta)
" 2.	sta	set (trzechset)
" 3.	stu	stom
" 4.	sto	sta
" 5.	sto	sta
" 6.	stem	stami
" 7.	w ście	w stach.

Odmiana liczebnika sto (z rzeczownikiem).

Przyp. 1.	stu uczniów (sto koni)
" 2.	stu uczniów
" 3.	stu uczniom
" 4.	1 stu uczniów (osob.) 1 sto koni (rzeczowo)
" 5.	jak pierwszy
" 6.	stu uczniami
" 7.	w stu uczniach.

Według jakiego wzoru odmienia się samo »sto«?

Samo *sto* odmienia się według rzeczownika *dziele* (t. j. według odmiany II). *28.*

§ 127. Odmiana liczebnika 200 (dwieście) z rzeczownikiem.

Przyp. 1.	dwustu uczniów (dwieście stołów)
" 2.	dwustu uczniów
" 3.	dwustu uczniom
" 4.	1 dwustu uczniów (osob.) 1 dwieście stołów (rzecz.)
" 5.	jak pierwszy
" 6.	dwustu uczniami
" 7.	w dwustu uczniach.

§ 128. Odmiana liczebników: trzysta, czterysta.

Przyp. 1. trzystu, czterystu panów (trzysta ptaków)

„ 2. trzystu, trzechset, czterechset panów

„ 3. trzystu, trzemset, czteremset panom

„ 4. trzystu, trzechset, czterechset panów
trzysta, czterysta stolików

„ 5. jak pierwszy

„ 6. trzystu, czterystu panami

„ 7. w trzystu, czterystu panach.

*Według czego odmieniają się liczebniki: 500
600, 700, 800, 900?*

Te liczebniki odmieniają się według liczebnika *pięć* z dodatkiem słowa *set* (*pięćset, pięciuset*).

§ 129. Pytania i ćwiczenia piśmienne

Jak się odmienia liczebnik: jeden, jedna, jedno?

Kiedy się używa formy: dwaj, obaj, obadwaj —
a kiedy: dwa, oba, obadwa? kiedy: trzech, czterej —
trzy, cztery?

W którym przypadku kładzie się rzeczownik po
liczebnikach od 5 i wyżej?

Jak się odmieniają liczebniki: dwa, trzy, cztery?

Według którego wzoru odmieniają się liczebniki
od 5 do 99?

Jak się przypadkuje liczebnik »sto« (bez rzeczow-
nika)? Jak się odmieniają liczebniki: tysiąc, milion?
(jak rzeczowniki?) —

Wyszukać i wypisać z ustępu... liczebniki główne
i oznaczyć ich rodzaj i liczbę!

Przypadkować: dwaj uczniowie, dwie siostry,
sześć zeszytów, sto ołówków, tysiąc legionistów, mi-
lion żołnierzy.

§ 130. Liczebniki zbiorowe.

Liczebniki zbiorowe oznaczają zbiór osób lub
rzeczy.

- a. p. dwoje, oboje, troje,
czworo, pięcioro,
sześcioro, siedmioro,
ośmioro, dziewięcioro,
dziesięcioro, jedenaścioro,
trzydzieści dwoje, troje itd.

Przykłady: *oboje* państwo, *troje* ludzi, *dwadzieścia dwoje* dzieci.

Co oznaczają liczebniki zbiorowe?

§ 131. Odmiana liczebników zbiorowych.

- Przyp. 1. dwoje — kilkoro ludzi
„ 2. dwojga — kilkorga ludzi
„ 3. dwojgu — kilkorgu ludziom
„ 4. dwoje — kilkoro ludzi
„ 5. dwoje — kilkoro ludzi!
„ 6. dwojgiem — kilkorgiem ludzi
„ 7. w dwojgu — kilkorgu ludziach.

§ 132. Liczebniki porządkowe.

Liczebniki porządkowe oznaczają porządek, w jakim osoby lub rzeczy po sobie następują.

np. pierwszy-a-e, drugi, trzeci, czwarty, piąty, szósty, dwudziesty, trzydziesty pierwszy itd.

Liczebniki porządkowe odmieniają się jak przymiotniki (dobry-a-e).

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Co oznaczają liczebniki porządkowe?

Jak się pytamy o nie? (który-a-e?)

Jak się przypadkują? Odmieniaj przez przypadki: drugi uczeń — czwarta uczenica — dziesiąte dzieło!
Zastosuj w zdaniach w liczbie pojed. we wszystkich przypadkach: siódmy dzień!

Urobić z liczebników głównych: dwadzieścia, dwadzieścjadwa, 26, 34, 59, 60, 96, 100 — liczebniki porządkowe!

§ 133. Liczebniki wielorakie.

Linia jest dwojaka: prosta i krzywa. Podwójna nitka jest mocna. Kupiec ma trojake wina i kilkorake owoce.

Liczebniki: dwojaka, podwójna, trojake, kilkorake — oznaczają, że przedmioty mogą być różnego rodzaju lub oznaczają wielorakość części, wchodzących do składu pewnej rzeczy.

Takie liczebniki nazywają się wielorakie.

Pytania: Co oznaczają liczebniki wielorakie?

Na jakie pytania odpowiadają? (na pytania: wieloraki-a-e, iloraki-a-e?)

Odmieniaj przez przypadki: dwojaka linia — potrójna nitka — pięciorake wina — pojedynczy kapełusz — dziesiętna miara!

Jak się odmieniają liczebniki wielorakie? (tak jak przymiotniki: dobry-a-e, tani-a-e).

§ 134. Liczebniki wielorakie są:

jednaki-a-e	czworaki
dwojaki-a-e	pięcioraki
trojaki	dziesięcioraki.
tyloraki, kilkoraki	podwójny-a-e
wieloraki itd.	potrójny-a-e
dwudziestoraki	poczwórny-a-e
pojedynczy-a-e	dziesiętny-a-e itd.

§ 135. Liczebniki podziałowe — odpowiadają na pytanie po ile?

np. *po sześć* jabłek — *po czworo* ludzi — *po dwadzieścia* koni — *po kilka* halerzy.

Liczebniki: po sześć, po czworo, po dwadzieścia, po kilka — oznaczają, po ile jednostek z większej ilości bierzemy pod uwagę.

Takie liczebniki nazywają się podziałowe.

§ 136. Są one następujące:

po jednym, po jednym, po jednej, po jednym,
po dwóch, po dwa, po dwie, po dwoje,
po trzech, po trzy, po troje,
po czterech, po cztery, po czworo,
po pięciu, po pięć, po pięcioro,
po sto, po dwieście,
po kilka, po kilku, po kilkanaście,
po kilkadziesiąt, po kilkaset itd.

Liczebniki podziałowe nie odmieniają się przez przypadki, bo mają formę przysłówków.

Pytania: Co oznaczają liczebniki podziałowe? Czy się odmieniają?

Napisz 8 zdań i zastosuj w nich liczebniki podziałowe!

§ 137. Liczebniki nieokreślne czyli nieoznaczone są takie liczebniki, które niedokładnie oznaczają liczbę osób, zwierząt lub rzeczy,

np. tyle, mało, wiele, parę, kilka, kilkoro, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilka set, kilka tysięcy itd.

§ 138. **Pytania:** Jak oznaczają liczebniki nieokreślne ilość przedmiotów? Co to są liczebniki nieokreślne? Wyszukaj liczebniki z ustępu... i oznacz ich podział! Przez co się odmieniają liczebniki? (przez rodzaje, liczby i przypadki).

Uwaga 1. Liczebniki podziałowe i niektóre nieokreślne (np. tyle, mało, wiele) nie przypadkują się.

Dlaczego rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki nazywają się odmiennymi częściami mowy? (Odmieniają się przez liczby, rodzaje i przypadki).

Uwaga 2. Rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki nazywają się krótko imionami.

V. Czasowniki.

§ 139. Brat *pisze*. Żołnierz *idzie*. Kot *łapie* myszy. Kamień *leży*. Trawa *zieleni się*.

Wyrazy: *pisze, idzie, łapie, leży, zieleni się* — oznaczają czynność osób i rzeczy (wymienionych) lub stan w jakim się osoby lub rzeczy znajdują.

Brat *pisze, pisał, będzie pisał* (lub *napisze*).

Wyrazy: *pisze, pisał, napisze* — oznaczają czynność w czasie (czyli każda czynność może odbywać się teraz, odbyła się dawniej lub dopiero odbędzie się później).

Takie wyrazy, które oznaczają czynność osób i rzeczy w jakimś czasie lub stan, w jakim się osoba jakaś lub rzecz znajduje, nazywamy czasownikami.

Pytania: Które wyrazy nazywamy czasownikami? Dlaczego te wyrazy nazywają się czasownikami?

Wyszukaj z ustępu ... czasowniki! Napisz z własnego pomysłu 20. czasowników. Napisz 10. zdań, w których orzeczenie będzie czasownikiem!

§ 140. Czasowniki przechodnie i nieprzechodnie.

Uczenica *pisze* zadanie. Nauczyciel *uczy* uczenicę. Tu czynność, wychodząca od uczenicy, przechodzi na zadanie; — czynność, wychodząca od nauczyciela, przechodzi na uczenicę.

Czasowniki: *pisze, uczy* — oznaczają czynność przechodnią.

Takie czasowniki, które oznaczają czynność przechodnią, są *przechodnie*.

Wiatr *wieje* — rzeka *plynie* — ptak *lata*. Czasowniki *wiać, płynąć, latać* — są nieprzechodnie czyli nijakie, bo czynność ich nie przechodzi na żadną osobę ani na rzecz.

Uwaga. Czasowniki przechodnie można odróżnić łatwo od nieprzechodnich po tem, że o czasowniki przechodnie pytamy się «kogo, co?» (kogo? czego?)

np. kogo widziałeś? brata. — Co pisałeś, rysowałeś? list, obraz. — (Widzieć, pisać, rysować — to są czasowniki przechodnie). Nie można zaś kogo? ani co? płynąć, szumieć, krzyczeć, latać, bo są to czasowniki nieprzechodnie.

Pytania: Które czasowniki nazywają się przechodnie?

Co to są czasowniki nieprzechodnie?

Po czem odróżnić można czasowniki przechodnie od nieprzechodnich?

§ 141. Uczeń *był pochwalony*, pies *został obity*. — Czasowniki *być pochwalonym, zostać obitym*, wyrażają, że osoba (uczeń) i zwierzę (pies) przyjęły na siebie czynność. — (Uczeń odebrał pochwałę a pies bicie).

Takie czasowniki, które wyrażają, że jakaś osoba lub rzecz odbiera od innej osoby lub rzeczy czynność, oznaczają czynność bierną.

Kiedy oznaczają czasowniki czynność bierną?

Iloraką czynność mogą oznaczać czasowniki?

Trojaką czynność mogą oznaczać czasowniki:
1) *przechodnią*, 2) *nieprzechodnią* czyli nijaką, 3) *bierną*.

§ 142. Czasowniki *przechodnie* odmieniają się w dwóch stronach czyli formach:

w czynnej (np. piszę, pisałem, napiszę zadanie — i *w biernej* (zadanie jest pisane, było napisane i będzie napisane).

Czasowniki *nieprzechodnie* mogą być użyte tylko *w formie czynnej* (np. Gwiazdy przyświecają ludziom. Zając spał. Pies będzie szczekał).

Pytania: W ilu stronach czyli formach odmieniają się czasowniki przechodnie?

W jakiej formie mogą być użyte czasowniki nieprzechodnie?

§ 143. Czasowniki dokonane i niedokonane.

Uczeń przeczytał książkę i napisał zadanie.

Rolnik zasiał zboże.

Czasowniki: przeczytał, napisał, zasiał — wyrażają czynność rozpoczętą i skończoną.

Takie czasowniki, które oznaczają czynność rozpoczętą i skończoną nazywają się dokonane.

Pytania: Jaką czynność wyrażają czasowniki dokonane?

Co oznaczają czasowniki dokonane?

Uczeń czytał książkę i pisał zadanie.

Rolnik siał zboże.

Wyrazy: czytał, pisał, siał — oznaczają czynność zaczętą ale nieskończoną (niedokonaną).

Takie czasowniki, które oznaczają czynność rozpoczętą a nieskończoną, nazywają się niedokonane.

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Co oznaczają czasowniki niedokonane?

Zamień czasowniki niedokonane na dokonane: spać, wołać, kopać, mówić, myśleć, malować, rysować, pisać, sprzedawać!

Zamień czasowniki dokonane na niedokonane: wymówić, wyrósć, pochwalić, rozbić, odbić, zaśpiewać, przeleciać, ochronić, wywiedzieć się.

§ 144. Czasowniki zaimkowe.

Boję się — lękam się — śmieję się — spodziewam się.

Czasowniki powyższe używa się zawsze ze zaimkiem »się«. Bez zaimka się nie mają znaczenia, bo nie można powiedzieć: boję brata, lękam stracha — śmieję z niego — spodziewam kolegi.

Czasowniki takie, które tylko ze zaimkiem »się« mogą być użyte, nazywają się zaimkowe.

Pytania: Co to są czasowniki zaimkowe?

Napisać 6 zdań z czasownikami zaimkowymi!

§ 145. Czasowniki zwrotne i nieosobowe.

Myję się — myję brata. Uczę się — uczę siostrę.
On chwali się — on chwali kolegę.

Czasowniki myję, uczę, chwali — mogą być użyte z zaimkiem zwrotnym się lub bez niego.

Takie czasowniki, które mogą być użyte z zaimkiem zwrotnym »się« ale mogą się i obejść bez niego, nazywają się zwrotne.

Które czasowniki nazywają się zwrotne?

Które czasowniki nazywają się »nieosobowe«?

Takie czasowniki, w których nie ma wyrażonej osoby działającej, nazywają się nieosobowe.

np. błyska się, grzmi, świta, marznie, trzeba, można, musi się, mówiono, tańczono, plakano itp.

§ 146. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Napisać 5 zdań, w których orzeczeniem będą czasowniki zwrotne.

Wypisać z ustępu... czasowniki i oznaczyć ich podział.

Jak się dzielą czasowniki?

Czasowniki dzielą się na:

1. przechodnie
(w stronie czynnej i w stronie biernej)
2. nieprzechodnie czyli nijakie
(w stronie czynnej)
3. dokonane
4. niedokonane
5. zaimkowe
6. zwrotne
7. nieosobowe.

§ 147. Osoby, liczby, rodzaje.

(Ja) piszę, (ty) piszesz, (on) pisze, (ona) pisze (ono) pisze — (my) piszemy, (wy) piszecie, (oni, one) piszą.

Czasownik, do którego może się stosować zaimek osoby pierwszej (ja lub my), jest użyty w I. osobie;

czasownik, do którego może się stosować zaimek osoby II. (ty lub wy), jest użyty w II. osobie;

czasownik, przy którym może być użyty zaimek osoby trzeciej (on, ona, ono i na liczbę mnogą: oni, one), jest położony w III. osobie.

Pytania: Ile osób i liczb rozróżniamy w odmianie czasowników?

W odmianie czasowników rozróżniamy 3 osoby: to jest *pierwszą, drugą i trzecią* i dwie liczby: *pojedynczą i mnogą*.

Uwaga: W odmianie czasownika rozróżniamy także rodzaje, np. on pisał, ona pisała, ono pisało, to jest rodzaj męski, żeński i nijaki.

Do każdego z tych czasowników dodaj odpowiedni zaimek:

rachujesz, pisałem, biegnie, powrócił, płakało, zjemy, narysujecie, pomoga.

Czasy.

§ 148. Uczeń chodzi do szkoły, pisze i czyta.

Uczeń chodził do szkoły, pisał i czytał.

Uczeń będzie chodził (lub pójdzie) do szkoły, będzie pisał (napisze) i będzie czytał (przeczyta).

Czasowniki: chodzi, pisze, czyta wyrażają czynność, która się odbywa teraz.

Czasowniki, które oznaczają czynność, która się teraz odbywa położone są w czasie teraźniejszym.

Pytania: Które czasowniki są położone w czasie teraźniejszym?

Co oznacza czas teraźniejszy?

(Czas teraźniejszy oznacza czynność, która się ~~raz~~ odbywa).

§ 149. Czasowniki: chodził, pisał, czytał — oznaczają czynność, która się w przeszłości (dawniej) odbywała, lub odbyła.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się w przyszłości odbywała lub odbyła, są położone w czasie przeszłym.

Pytania: Kiedy czasowniki są położone w czasie przeszłym? Co oznacza czas przeszły?

(Czas przeszły oznacza czynność, która się w przeszłości odbywała lub nawet odbyła).

§ 150. Czasowniki będzie chodził, będzie pisał, będzie czytał — lub: pójdzie, napisze, przeczyta — wyrażają czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie, położone są w czasie przyszłym.

Pytania: Kiedy czasownik położony jest w czasie przyszłym? Co oznacza czas przyszły?

(Czas przyszły oznacza czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie).

§ 151. Oprócz tych trzech głównych czasów jest jeszcze *czas zaprzeszły*, oznaczający czynność, która się w przeszłości odbyła przed inną przeszłą czynnością. np. Nim uczenica napisała była zadanie, nadeszła pani nauczycielka.

Pytania: Co oznacza czas zaprzeszły? Kiedy czasownik położony jest w czasie zaprzeszłym?

Ile czasów rozróżniamy?

Cztery czasy rozróżniamy:

1. Czas teraźniejszy,
2. Czas przeszły,
3. Czas zaprzeszły,
4. Czas przyszły.

§ 152. Ćwiczenia piśmienne: Następujące zdania przerobić na czas przeszły: Ptaki latają w powietrzu. Ryby pływają we wodzie. Koguty pieją. Stolarz robi stoły. Służąca sprząta pokój.

Następujące zdania napisać w czasie przyszłym: Otwarłem drzwi do pokoju. Szukałem ołówka. Zosia poszła do szkoły. Hela przyniosła mleko ze sklepu. Miecio poszedł do rzeki. Mama dała dzieciom obiad.

Napisać po 3 zdania w czasie teraźniejszym, przeszłym i przyszłym!

Zdania, położone w czasie zaprzeszłym, zamienić na czas przyszły! Zaniósłem list na pocztę wpierv, nim pocztylion był odjechał.

Nim usiadłem był do stołu, nadszedł przyjaciel.

Tryby.

§ 153. Tryb oznajmujący.

Piszę list. Zima nadchodzi. Myłem się w zimnej wodzie. Przyniosę cukier ze sklepu.

Zapomocą takich form: piszę, nadchodzi, myłem się, przyniosę — oznajmiamy, że coś się dzieje, działa lub działać się będzie na pewno.

Takie formy czasowników, zapomocą których oznajmujemy, że coś się dzieje, działa się, lub działać się będzie na pewno, nazywamy trybem oznajmującym.

Jakie formy czasowników nazywamy trybem oznajmującym?

Pytania: Co oznacza tryb oznajmujący?

(Tryb oznajmujący oznacza, że coś dzieje się, działa się, działać się będzie lub jest na pewno).

Ile czasów ma tryb oznajmujący?

(Wszystkie cztery czasy ma tryb oznajmujący, t. j. czas teraźniejszy, przeszły, zaprzeszły i przyszły).

§ 154. Tryb przypuszczający (warunkowy)

Bylbym przyszedł do ciebie, gdyby nie padał deszcz. Odwiedziłabym cię była w niedzielę, ale mieliśmy gości.

Formy: bylbym przyszedł, odwiedziłabym była — oznaczają czynność nie rzeczywistą ale możliwą w pewnych warunkach.

Takie czasowniki, które oznaczają czynność nie rzeczywistą ale możliwą w pewnych warunkach, są położone w trybie warunkowym czyli przypuszczającym.

Pytania: Co oznaczają czasowniki, położone w trybie warunkowym?

Jak się nazywa inaczej tryb warunkowy?

Co oznacza tryb warunkowy?

(Ten tryb oznacza, że coś byłoby lub działałoby się, ale pod pewnym warunkiem).

Ile czasów ma tryb warunkowy?

Tryb warunkowy ma:

1. *Czas teraźniejszy*, np. brałabym — jadłabym.

2. *Czas przeszły*, np. wzięłabym była — jadłabym była — lub byłabym wzięła — byłabym jadła.

§ 155. Tryb rozkazujący.

Bądź uważny! Pisz starannie! Proszę do mieszkania! Siadajcie panowie! Oby Bóg dopomógł do zwycięstwa!

Czasowniki: pisz! proszę! siadajcie! Oby dopomógł! wyrażają rozkaz, prośbę i życzenie.

Takie czasowniki, które wyrażają rozkaz, prośbę lub życzenie są położone w trybie rozkazującym.

Trybu rozkazującego używa się w II-ej i III-ej osobie liczby pojedynczej, — w I-szej, II-giej i III-ej osobie liczby mnogiej.

np. Liczba pojedyncza

2. osoba — pisz!

3. — niech pisze!

Liczba mnoga

1. osoba — piszmy!

2. „ — piszcie!

3. „ — niech piszą!

Które czasowniki są położone w trybie rozkazującym? Jak jest od czasowników: czytać, gotować, pomagać — tryb rozkazujący?

W ilu więc trybach odmienia się czasownik?

W trzech trybach odmienia się czasownik:

1. w trybie oznajmującym,
2. w trybie przypuszczającym czyli warunkowym,
3. w trybie rozkazującym.

§ 156. O wyrazie bezokolicznym (bezokoliczniku).

Uczę się w szkole czytać, pisać, rachować. Woda zaczęła *ciec* z beczki. Chciał biedz, ale zatrzymał się. Kazałem mu pomódz w robocie.

Czasowniki: czytać, pisać, rachować, ciec, biedz, pomódz — oznaczają jedynie czynność lub stan a nie wyrażają ani czasu, ani osoby, ani rodzaju i liczby.

Takie czasowniki, które podają tylko samą nazwę czynności lub stanu, a nie określają bliższych okoliczności pod względem czasu, osoby, rodzaju lub liczby, są położone w bezokoliczniku.

Pytania: Które czasowniki są położone w bezokoliczniku? Jaką końcówkę mają bezokoliczniki? (*ć, c, a* niekiedy *dz*).

Napisać w bezokoliczniku czasowniki: gram, pilnujesz, ostrzygł, upiekł, młócimy, myślą, uciekacie, przyrzekłem, zwiózł, zjadłbym, leżałoby.

O imiesłowach.

§ 157. Człowiek *pracował* gorliwie. — Gorliwie *pracujący* człowiek zasługuje na pochwałę. Chrześcijaństwo *wierzą* w jednego Boga. *Wierzący* człowiek w jednego Boga jest chrześcijaninem. Uczeń *namalował* konia. *Namalowana* róża jest piękna. Kowal *podkuł* konia. *Podkuty* koń nie upadnie prędko. — Dziecko *plakało*. *Plączące* dziecko.

Wyrazy: pracujący, wierzący, namalowana, podkuty, plączące — pochodzą od czasowników: pracować, wierzyć, namalować, podkuć, płakać.

Jaki człowiek? — pracujący. Jaki człowiek — wierzący. Jaka róża? — namalowana. Jakie dziecko? — płaczące.

Powyższe wyrazy pochodzą od czasowników a odpowiadają na pytanie: jaki? jaka? jakie? podobnie jak przymiotniki.

Takie wyrazy, które pochodzą od czasowników a są podobne do przymiotników i stoją jak one na pytania jaki? jaka? jakie? nazywają się imiesłowami.

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Z których części mowy urabia się imiesłowy? Na jakie pytania odpowiadają? Do których części mowy są podobne imiesłowy? Utworzyć imiesłowy z czasowników: siedzieć, rósć, rysować, jeść, zabić, dać, kupić, drzeć, prać, modlić się!

§ 158. *Ile jest imiesłowów?*

Są cztery imiesłowy w stronie czynnej i cztery w stronie biernej.

Imiesłowy czynne są:

1. Imiesłowy czasu teraźniejszego, a to:

a) odmienny, zakończony na *ący, ąca, ące*, np. piszący, pisząca, piszące; biorący, biorąca, biorące i

b) nieodmienny na *ąc*: biorąc, pisząc, siedząc.

2. Imiesłów przeszły na *ł, ła, ło*, np. pisał, pisała, pisało; — brał, brała, brało.

3. Imiesłów zaprzeczony na *szy*, naprz. napisawszy, wziąwszy.

4. Imiesłów czasu przyszłego, np. mający-a-e, pisać, brać — lub: mając brać, mając pisać itd.

Imiesłowy bierne są:

1. Imiesłów współczesny, np. będąc chwalonym-a-em.

2. Imiesłów przeszły na *ty, ła, te*, lub *ny, na, ne*, np. bity, bita, bite, — chwalony, chwalona, chwalone.

3. Imiesłów zaprzeszły, np. zostawszy pochwalonym-ą-em.
4. Imiesłów przyszły, naprz. mający-a-e być chwalonym-ą-em.

Z czego się składa wyraz bezokoliczny strony biernej?

Wyraz bezokoliczny strony biernej składa się ze słowa posiłkowego *być, bywać, zostać* i z imiesłowów, zakończonych na *ty, ta, te* — lub *ny, na, ne*, np. być chwalonym, zostać zapisanym.

§ 159. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Wylicz imiesłowy czynne? Jak się urabia imiesłów czynny teraźniejszy?

Imiesłów czynny teraźniejszy urabia się w ten sposób, dodając do tematu, zakończonego na spółgłoskę, końcówkę *qc, qcy, qca, qce* — np. od pisać temat (pisz) będzie: pisząc, piszący, pisząca, piszące — a do tematów, zakończonych na samogłoskę, daje się jeszcze wstawkę *»j«* np. od wita: witając, witający, witająca, witające.

Jak się urabia imiesłów czynny przeszły?

Imiesłów czynny przeszły urabia się, dodając do tematu końcówki *ł, ła, ło*.

np. od wita: witał, witała, witało — od tematu pisa: pisał, pisała, pisało.

Jak się urabia imiesłów zaprzeszły?

Imiesłów zaprzeszły urabia się, dodając do tematu końcówkę *»szy«*. Jeśli temat kończy się na samogłoskę, to dodaje się jeszcze wstawkę *»w«* np. wita(w)szy, pisa(w)szy; — jeśli zaś temat kończy się na spółgłoskę, to daje się wstawkę *»ł«*, np. zwióz(l)szy.

Z czego się składa imiesłów przyszły czynny?

(Składa się z dwóch części: ze słowa mieć w imiesłowie czasu teraźniejszego i z bezokolicznika właściwego czasownika np. mając-y-a-e orać, mając żąć)

Ile jest biernych imiesłowów?

Jak się urabia imiesłów bierny przeszły?

Imiesłów bierny przeszły urabia się, dodając do tematu czasownika końcówki: *ty, ta, te*, lub *ny, na, ne*, lub *ony-a-e* (w l. mn. *eni*).

np. od bić: bi — *ty-ta-te*, od pisać: pisa — *ny-na-ne*,
od wlec: wlec — *ony-ona-one*, — liczba mnoga
wlec — *eni*.

Z ilu części składa się imiesłów bierny, współczesny? Jaką końcówkę otrzymuje imiesłów zaprzeszły? Urob od czasownika dokonanego: przepisać — imiesłów zaprzeszły bierny! Utwórz od czasownika niedokonanego: pisać — imiesłów zaprzeszły bierny! (nie używa się).

Jak będzie imiesłów czynny teraźniejszy od czasownika dokonanego przepisać? a jak od niedokonanego: pisać?

(Czasowniki dokonane nie mają imiesłowu czynnego teraźniejszego, bo nie można mówić: przepisząc lecz pisząc.)

§ 160. *O końcówkach w odmianie czasownika.*

Odmieniaj w czasie teraźniejszym czasowniki:
witać — brać — kupować!

Wykaż według tych wzorów, jakie końcówki otrzymuje czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego?

Czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego otrzymuje:

w l. os. l. poj. *m, ę* lub *ję*, np. wita-m, bior-ę, kupuję,
w II. os. l. poj. *sz, esz* lub *jesz*, np. wita-sz, bierz-esz,
kupu-jesz,

w III. os. licz. poj. *e* lub *je*, np. wita, bierz-e, kupu-je,
w l. os. l. mn. *my, emy, jemy*, np. wita-my, bierz-emy,
kupu-jemy.

w II. os. l. mn. *cie, ecie, jecie*, np. wita-cie, bierzecie,
kupu-jecie,

w III. osobie licz. mn. *ją, ą*, np. wita-ją, bior-ą.

Pytania: Jakie końcówki otrzymuje czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego?

Odmieniaj w czasie teraźniejszym: pisać, poprawiać, przepraszać, śpiewać, grać!

Jak się urabia czas teraźniejszy trybu warunkowego?

Czas teraźniejszy trybu warunkowego urabia się, dodając do imiesłowu przeszłego czasownika

w 1. osobie liczby pojed.	<i>bym</i>
" 2. " "	<i>byś</i>
" 3. " "	<i>by</i>
" 1. " " mnog.	<i>byśmy</i>
" 2. " "	<i>byście</i>
" 3. " "	<i>by.</i>

np. chwaliłbym, chwaliłbyś, chwaliłby, — chwaliłilibyśmy, chwaliłilibyście, chwaliłiliby.

Jak się urabia czas przeszły trybu warunkowego?

Czas przeszły trybu warunkowego urabia się, dodając do czasu teraźniejszego w liczbie pojed. czasownik »był« a w liczbie mnogiej »byli«.

np. chwaliłbym był, chwaliłbyś był, chwaliłby był, lub byłbym chwalił, byłbyś chwalił itd.

Wzory odmiany czasowników.

§ 161. *Odmiana słowa posiłkowego »był«.*

Bezokolicznik:	być
Imiesłów czasu teraźniejszego odmienny:	będący,-a,-e
" czasu teraźniejszego nieodmienny:	będąc
" czasu przeszłego:	był, była, było
" zaprzeszły:	bywszy
" czasu przyszłego:	I mający,-a,-e być I mając być
Imiesłów przeszły bierny:	(od)byty,-a,-e

I. Tryb oznajmujący:

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.

osoba 1. jestem
„ 2. jesteś
„ 3. jest

Liczba mnoga.

osoba 1. jesteśmy
„ 2. jesteście
„ 3. są

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

os. 1. byłem, byłam, byłem
„ 2. byłeś, byłaś, byłoś
„ 3. był, była, było

Liczba mnoga.

os. 1. byliśmy, byłyśmy
„ 2. byliście, byłyście
„ 3. byli, były

3. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

osoba 1. będę
„ 2. będziesz
„ 3. będzie

Liczba mnoga.

osoba 1. będziemy
„ 2. będziecie
„ 3. będą

II. Tryb rozkazujący:

Liczba pojedyncza.

osoba 1. (niema)
„ 2. bądź!
„ 3. niech będzie!

Liczba mnoga.

osoba 1. bądźmy!
„ 2. bądźcie!
„ 3. niech będą!

III. Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyn.

osoba 1. byłbym, byłabym, byłoby
„ 2. byłbyś, byłabyś, byłobyś
„ 3. byłby, byłaby, byłoby

Liczba mnoga.

osoba 1. byłibyśmy, byłybyśmy
„ 2. byłibyście, byłybyście
„ 3. byłiby, byłyby

§ 162. *Odmiana czasownika »mieć«.*

Bezokolicznik: mieć.

Imiesłów czynny teraźniej. odm.:	mający, -a, -e
„ „ „ nieodm.:	mając
„ „ przeszły:	miał, miała, miało
„ „ zaprzeszy:	(niema)
„ „ przyszy:	(niema)

I. Tryb oznajmujący:

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed.	osoba 1. mam	Liczba mn.	osoba 1. mamy
„	2. masz	„	2. macie
„	3. ma	„	3. mają

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.	osoba 1. miałem, miałam, miało
„	2. miałeś, miałaś, miałoś
„	3. miał, miała, miało

Liczba mnoga.	osoba 1. mieliśmy, miałyśmy
„	2. mieliście, miałyście
„	3. mieli, miały

3. Czas zaprzeszy.

Liczba pojedyn.	miałem był, miałam była, miało było
	miałeś „ miałeś „ miałeś „
	miał „ miała „ miało „

Liczba mnoga.	mieliśmy byli, miałyśmy były
	mieliście „ miałyście „
	mieli „ miały „

4. Czas przyszy.

Liczba pojedyncza.

będę miał, będę miała, będę miało
 będziesz miał, będziesz miała, będziesz miało
 będzie miał, będzie miała, będzie miało.

Liczba mnoga.

będziemy mieli, będziemy miały
 będziecie „ będziecie „
 będą „ będą „

II. Tryb warunkowy.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyn. miałbym, miałabym, miałobym
 miałbyś, miałabyś, miałobyś
 miałby, miałaby, miałoby.
 Liczba mnoga mielibyśmy, miałybyśmy
 mielibyście, miałybyście
 mieliby, miałyby.

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

miałbym był, miałabym była, miałobym było
 lub: byłbym miał, byłabym miała, byłobym miało
 byłbyś miał, byłabyś miała, byłobyś miało
 byłby miał, byłaby miała, byłoby miało.

Liczba mnoga.

bylibyśmy mieli; bylibyśmy miały
 bylibyście „ bylibyście „
 byliby „ byliby „

III. Tryb rozkazujący.

Liczba poj.	os. 1. (niema)	Liczba mn.	os. 1. miejmy!
„	2. miej!	„	2. miejcie!
„	3. niech ma!	„	3. niech mają!

§ 163. *Odmiana czasownika przechodniego, niedokonanego »chwalić«.*

Źródłostów: chwali
 Bezokolicznik: chwalić.

Imiestów czynny teraźn. odm.: chwalcący-a-e
 „ „ „ nieodm.: chwalcąc

Imiesłów czynny przeszły:	chwalił-a-o
" " zaprzeszły:	(niema)
" " przyszły:	mający-a-e chwalić
	lub: mając chwalić

A. Strona czynna.

I. Tryb oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed.	chwałę	Liczba mnoga	chwalimy
	chwalisz		chwalicie
	chwali		chwala

2. Czas przeszły.

Liczba pojed.	chwaliłem, chwaliłam, chwaliłom
	chwaliteś, chwaliłaś, chwaliłoś
	chwalił, chwaliła, chwaliło

Liczba mnoga	chwaliliśmy, chwalityśmy
	chwaliliście, chwalityście
	chwalili, chwality.

3. Czas zaprzeszły.

Liczba pojedyncza.

chwaliłem był, chwaliłam była, chwaliłom było
 chwaliteś był, chwaliłaś była, chwaliłoś było,
 chwalił był, chwaliła była, chwaliło było.

Liczba mnoga.

chwaliliśmy byli, chwalityśmy byli
 chwaliliście byli, chwalityście byli
 chwalili byli, chwality byli.

4. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę chwalił, będę chwaliła, będę chwaliło
 będziesz chwalił, będziesz chwaliła, będziesz chwaliło
 będzie chwalił, będzie chwaliła, będzie chwaliło.

Liczba mnoga.

będziemy chwalili, będziemy chwalili
 będziecie chwalili, będziecie chwalili
 będą chwalili, będą chwalili.

II. Tryb warunkowy.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba poj. chwaliłbym, chwaliłabym, chwaliłobym
chwaliłbyś, chwaliłabyś, chwaliłobyś
chwaliłby, chwaliłaby, chwaliłoby.

Liczba mn. chwilibyśmy, chwałybyśmy
chwilibyście, chwałybyście
chwiliby, chwałyby.

2. Czas przeszły.

chwaliłbym był, chwaliłabym była, chwaliłobym było
lub:

byłbym chwalił, byłabym chwaliła, byłobym chwaliło
byłbyś chwalił, byłabyś chwaliła, byłobyś chwaliło
byłby chwalił, byłaby chwaliła, byłoby chwaliło.

bylibyśmy chwalili, byłybyśmy chwały
bylibyście chwalili, byłybyście chwały
byliby chwalili, byłyby chwały.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba poj.	—	Liczba mn.	chwalmy!
	chwal!		chwalcie!
	niech chwali!		niech chwalą!

§ 164. B. Strona bierna.

Bezokolicznik: być chwalonym.

Imięst. bierny	przeszły:	chwalony-a-e
„	„ współczesny:	będąc chwalonym-a-em
„	„ zaprzeszły:	(pochwalonym-a-em)
„	„ przyszły:	mając być chwalonym-a-em

I. Tryb oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed. jestem (lub bywam) chwalony-a-e
jesteś chwalony-a-e
jest chwalony-a-e.

§ 165. *Wzór odmiany czasownika dokonanego „pochwalić“.*

Strona czynna.

Bezokolicznik: pochwalić.

Imiesłów teraźniejszy:	(niema)
„ współczesny:	(niema)
„ przeszły:	pochwalił, -a, -e
„ zaprzeszły:	pochwaliwszy
„ przyszły:	mając pochwalić.

Strona bierna.

Bezokolicznik: { zostać pochwalonym.
być chwalonym

Imiesłów teraźniejszy:	(niema)
„ współczesny:	będąc pochwalonym
„ przeszły:	pochwalony, -a, -e
„ zaprzeszły:	zostawszy pochwalonym
„ przyszły:	mający być pochwalonym.

I. Tryb oznajmujący.

Strona czynna.

Czas teraźniejszy:	—
„ przeszły:	pochwaliłem
„ zaprzeszły:	pochwaliłem był
„ przyszły:	pochwalę.

Strona bierna.

Czas teraźniejszy:	—
„ przeszły:	zostałem pochwalony
„ zaprzeszły:	zostałem był pochwalony
„ przyszły:	{ będę zostanę } pochwalony.

II. Tryb warunkowy.

Strona czynna.

Czas teraźniejszy:	pochwaliłbym
„ przeszły:	byłbym pochwalił.

Strona bierna.

Czas teraźniejszy: byłbym pochwalony
 „ przeszły: byłbym został pochwalony.

III. Tryb rozkazujący.

Strona czynna.

Strona bierna.

Pochwal!

bądź } pochwalony!
 zostań }

pochwalcie!

bądźcie } pochwaleni!
 zostańcie }

§ 166. *Uwaga:* W języku polskim używamy rzadko formy biernej a zastępujemy ją wyrażeniem nieosobistym w stronie czynnej. Zamiast więc: jestem chwalony, jesteś chwalony, mówi się

w czasie teraźn.: *chwalą mnie, chwalą ciebie, chwalą go, ją, je, — chwalą nas, chwalą was, chwalą ich (je).*
 Czas przeszły: *chwalili mnie, chwalili ciebie, chwalili go itd.*

Czas przyszły: *będą mnie chwalili (lub chwalić mię będą) itd.*

Tryb warunkowy.

Czas teraźn.: *chwaliliby mnie, chwaliliby ciebie itd.*

Czas przeszły: *byliby mnie chwalili itd.*

Którego czasu nie mają czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane nie mają czasu teraźniejszego.

np. od *pochwalić* jest *pochwałę* (ale to czas przyszły).

Którego imiesłowu nie mają czasowniki niedokonane?

Czasowniki niedokonane nie mają imiesłowu zaprzeczonego, (bo *pochwaliwszy* jest od czasownika dokonanego *pochwalić* a *chwaliwszy* nie używa się).

Którego imiesłowu nie mają czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane nie mają imiesłowu czasu teraźniejszego. (Od *pochwalić* nie można powiedzieć *pochwalący*, a *chwalący* jest od czasownika niedokonanego *chwalić*).

§ 167. *Odmiana czasownika nieprzechodniego »spać«.*

Bezokolicznik: spać.

Imiesłów czynny teraźniejszy: śpiąc, -y, -a, -e

„ „ przeszły: spał, -a, -o

„ „ przyszły: mając spać.

I. Tryb oznajmujący.

Czas teraźn.: śpię, śpisz śpi itd.

„ przeszły: spałem (spałam, spałom) itd.

„ zaprzeszły: spałem był (spałam była, spałom

„ przyszły: będę spał, -a, -o itd. [było) itd.

II. Tryb warunkowy.

Czas teraźn.: spałbym, spałabym, spałobym

„ przeszły: byłbym spał, byłabym spała, byłobym spało itd.

III. Tryb rozkazujący.

Uczba poj. — Liczba mn. śpijmy!

śpij!

śpijcie!

niech śpi!

niech śpią!

Uwaga. Czasowniki nieprzechodnie nie odmieniają się w stronie biernej.

§ 168. *Odmiana czasownika zaimkowego »śmiać się«.*

I. Tryb oznajmujący.

Czas teraźn.: śmieję się, śmiejesz się, śmieje się,
śmiejemy się, śmiejecie się, śmie-
ją się,

„ przeszły: śmiałem się, śmiałam się, śmiałom
się itd.

„ zaprzeszły: śmiałem się był, śmiałam się była,
śmiałom się było itd.

„ przyszły: będę się śmiał, będę się śmiała,
będę się śmiało itd.

II. Tryb warunkowy.

Czas teraźn.:	śmiałbym się, śmiałabym się, śmiałobym się itd.
„ przeszły:	byłbym się śmiał, byłabym się śmiała, byłobym się śmiało itd.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

śmiej się!

śmiejmy się!

niech się śmieje!

śmiejcie się!

niech się śmieją!

§ 169. *Odmiana czasowników nieosobowych: »świta«, »błyska się«.*

W której osobie odmieniają się czasowniki nieosobowe?

Czasowniki nieosobowe odmieniają się tylko w III. osobie np.:

I. Tryb oznajmujący.

Czas teraźn.:	świta, błyska się
„ przeszły:	świtało, błyskało się
„ zaprzeszły:	zaświtało było, błysnęło się było
„ przyszły:	będzie świtać, będzie się błyskać

II. Tryb warunkowy.

Czas teraźn.:	świtałoby, błyskałoby się
„ przeszły:	byłoby świtało, byłoby się błyskało

III. Tryb rozkazujący.

Niech świta! Niech błyska się!

§ 170. *Odmiana czasowników: »rozumieć«, »umieć«.*

Imieśl. czynny teraźn.:	rozumiejąc, umiejąc
	rozumiejący, -a, -e, umiejący, -a, -e
„ przeszły:	rozumiał, -a, -o, umiał, -a, -o

„ zaprzeszły:	zrozumiawszy (od zrozumieć) (od umieć niema)
Imieśl. przyszły:	mając rozumieć, mając umieć
„ bierny przeszły:	zrozumiany (od umieć niema).

I. Tryb oznajmujący.

Czas teraźn.:	rozumiem, umiem rozumiesz, umiesz rozumie, umie rozumiemy, umiemy rozumiecie, umiecie rozumieją, umieją.
„ przeszły:	rozumiałem, rozumiałem, rozumia- łom umiałem, umiałam, umiałom itd.
„ zaprzeszły:	zrozumiałem był, zrozumiałam była, zrozumiałom było
„ przyszły:	będę rozumiał-a-o, będę umiał-a-o (od zrozumieć jest czas przyszły: zrozumie).

II. Tryb warunkowy.

Czas teraźn.:	rozumiałbym, rozumiałabym, rozu- miałobym umiałbym, umiałabym, umiałobym itd.
„ przeszły:	byłbym rozumiał, byłabym rozumia- ła, byłobym rozumiało byłbym umiał, byłabym umiała, by- łobym umiało itd.

III. Tryb rozkazujący.

Rozumiej! umiej!
niech rozumie! niech umie!
rozumiejmy! umiejmy!
rozumiejcie! umiejcie!
niech rozumieją! niech umieją!

VI. Przysłówki.

§ 171. Jak jest na dworze? — *zimno*. — Gdzie byłeś? — *tam*. — Kiedy wracasz? — *dzisiaj*. — Skąd idziesz? — *stamtąd*. — Od kiedy jesteś taki słaby? — *od dawna*. — Ile masz pieniędzy? — *mało*. — Dlaczego? — *dlatego*. Jak pilny jest Staś? — *bardzo*.

Wyrazy: *zimno*, *tam*, *dzisiaj*, *stamtąd*, *od dawna*, *mało*, *dlatego*, służą do bliższego określenia czasowników i przymiotników i odpowiadają na pytania: jak? gdzie? kiedy? kędy? skąd? dokąd? odkąd? od kiedy? ile? dlaczego?

Takie wyrazy nazywają się przysłówkami.

Pytania: Do określenia czego służą przysłówki? Na jakie pytania odpowiadają przysłówki?

§ 172. Przysłówki dzielą się na:

1. *pytające*, któremi się pytamy.

np. czy? czyż? czyli? alboż? kiedy? odkąd? od kiedy? czemu? jak? naco? kędy? którądy? itd.

2. *twierdzące*, które wyrażają twierdzenie.

np. tak, zaiste, rzeczywiście, niezawodnie, bez wątpienia, podobno, może, prawdziwie itd.

3. *przeczące*, które oznaczają zaprzeczenie.

np. nie, bynajmniej, przeciwnie, nigdy, nie tak, nie tu, nie tam itd.

4. *czasowe* (na pytanie: kiedy?) teraz, dziś, wczoraj, jutro, zawsze, już, jeszcze, dawno, potem, wnet, długo, krótko itd.

5. *miejscowe* (na pytanie: gdzie? skąd? którądy?) tu, tam, wszędzie, stąd, stamtąd, tędy, tamtędy itd.

6. *sposobowe* (na pytanie: jak?) dobrze, dostatecznie, źle, tak, owak, jakoś, inaczej, nieinaczej, ciągle, jasno, ciemno itd.

7. *przysłówki, stopnia i miary* (na pytanie: w jakim stopniu? ile?) bardzo, mało, prawie, tyle, wiele,

trochę, cokolwiek, nadzwyczaj, szczególnie, nadewszystko itd.

Pytania: Zastosuj w zdaniach przysłówki pytające, twierdzące, przeczące itd.!

Wyszukaj z ustępu... przysłówki i oznacz ich podział!

§ 173. Stopniowanie przysłówków.

W rzeczce jest *głęboko*, w jeziorze jest *głębiej*, w morzu jest *najgłębiej*. Witold rysuje *pięknie*, Janek *piękniej*, a ich kolega *najpiękniej*.

Jak widzimy przysłówki zakończone na »o«, »e«, stopniują się podobnie jak przymiotniki.

Stopień II-gi urabia się, dodając do źródłosłowu stopnia pierwszego końcówkę »ej«.

np. pięknie, piękniej, tanio, taniej itd.

Stopień III-ci urabia się ze stopnia II-giego, dodając na początku przybrankę »naj«, np. najpiękniej, najtaniej.

Pytania: Które przysłówki stopniują się? Jak urabia się stopień II-gi? Jak urabia się stopień III-ci?

Niektóre przysłówki stopniują się nieregularnie, tj. zmieniają źródłosłów.

np. głęboko, głębiej, najgłębiej (zamiast: głębokiej, najgłębokiej); daleko, dalej, najdalej; wysoko, wyżej, najwyżej; nisko, niżej, najniżej; lekko, lżej, najlżej; dobrze, lepiej, najlepiej; źle, gorzej, najgorzej.

Uwaga: Niektóre przysłówki mogą być także spójnikami. (Patrz przy nauce o spójniku).

VII. Spójniki.

§ 174. Umiem pisać *i* czytać. Złoto jest droższe *niż* srebro. Ptak lata, *a* ryba pływa. Przyjdź do mnie dzisiaj *lub* jutro! Będę się bawił, *gdy* się nauczę. — Byłem w mieście *ale* nie spotkałem brata. Uczenica otrzymała nagrodę, *bo* się dobrze uczyła. Pójdę do

gimnazjum *albo* do szkoły realnej. Ołówek kosztuje 2 centy, *czyli* 4 halerze. Nie dotrzymujesz słowa, *więc* nie wierzę ci. Wiem, *że* są 4 pory roku, *a to*: wiosna, lato, jesień *i* zima. Cnota jest droższa, *aniżeli* wszystkie skarby, *bo* coś po skarbach tego świata, *jeśli* człowiek duszę zatraci. Proś brata, *aby* cię przepisał lekcji! Wieloryb ma wielką paszczę, *lecz* gardło wąskie.

Wyrazy: i, niż, a, lub, gdy, ale, bo, albo, czyli, więc, że, a to — łączą, czyli spajają wyrazy lub zdania.

Takie części mowy nieodmienne, które łączą czyli spajają dwa wyrazy lub dwa zdania, nazywają się spójnikami.

Które części mowy nazywają się spójnikami?

§ 175. Najczęściej używane spójniki są: i, a, aż, ani, ale, albo, aby, ażeby, aczkolwiek, by, bo, bowiem, albowiem, choć, bądź, czy, czyli, częścią — częścią, dopiero, gdy, gdyż, gdyby, jak, jak-tylko, jeśli, jeżeli, aniżeli, jużto, jak-tak, kiedy, lecz, lubo, ni, niż, niech, niechaj, ponieważ, sporo, także, to też, tudzież, więc, że, iż, żeby, iżby, zatem, zwłaszcza itp.

Uwaga: Niektóre spójniki mogą być także przysłówkami:

np. *Jak* się nazywasz? (»jak« jest przysłówkiem). Nazywam się, *jak* mój ojciec (»jak« jest tu spójnikiem). *Kiedy* wynaleziono druk? (»kiedy« jest przysłów.). Druk wynaleziono wtedy, *kiedy* żył Jan Guttenberg (»kiedy« jest spójn.). *Czyli* się już nie poprawisz? (»czyli« jest przysl.). Za zeszyt dałem 4 centy *czyli* 8 halerzy (»czyli« jest spójn.). Czy mogę prosić cię o pożyczenie książki? (»czy« jest przysl.). Król wymierzał jednaką sprawiedliwość bogatemu czy biednemu (»czy« jest spójnikiem).

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Wypisać spójniki z ustępu...!

Napisać 8 zdań ze spójnikami!

VIII. Przyimki.

§ 176. Brat siedział *przy* stole. Ptak śpiewał *na* drzewie. Ryby pływają *we* wodzie. Otrzymałem podarunek *od* niego. Nieprzyjaciół spalili wioskę *za* lasem.

Wyrazy: *przy*, *na*, *we*, *od*, *za* — oznaczają, w jakim stosunku pozostaje brat do stołu, ptak do drzewa, ryby do wody itd.

Te wyrazy stoją *przy* rzeczowniku, czyli *przy* imieniu i stanowią z nim łącznie jedną część zdania.

Takie wyrazy nazywają się *przyimkami*?

Które wyrazy nazywają się przyimkami?

Przyimki rządzą 2-gim, 3-cim, 4-tym, 6-tym i 7-ym przypadkiem, a niektóre także kilku przypadkami.

§ 177. Uczeń przyszedł *bez* książki. (bez czego? 2. p.). *Prócz* Jasia był i Antoś. (prócz kogo?) 2. p.). Idę *do* szkoły. (gdzie?) 2. p.). — Nie zrobisz tego *dla* mnie? (dla kogo? czego?) 2. p.). Byłem *u* wuja. (u kogo? 2. p.). Droga prowadziła *wzdłuż* rzeki. (wzdłuż czego? 2. p.).

Po przyimkach: *bez*, *prócz*, *do*, *ale*, *u*, *wzdłuż* — stoi 2. przypadek.

Przypadkiem 2-gim rządzą przyimki: *bez*, *prócz*, *oprócz*, *do*, *dla*, *u*, *koło*, *około*, *naokoło*, *zamiast*, *podług*, *wedle*, *wzdłuż*, *wprost*, *nawprost*, *powyżej*, *poniżej*, *blisko*, *bliżej*, *najbliżej*, *wśród*, *pośród*, *względem*, *obok*, *wewnątrz*, *zewnątrz*.

§ 178. Przypadkiem 3-cim rządzą: *ku*, *przeciw*, *przeciwko*, *naprzeciwko*, *wbrew*, *gwoź*.

np. Słońce miało się *ku* zachodowi. (ku czemu?) 3. p.). Nie mam nic *przeciwko* temu. (przeciwko czemu?) 3. p.). Postąpił *wbrew* przyrzeczeniu. (wbrew czemu? 3. p.) itp.

§ 179. Przyp. 4-tym rządzi przyimek: *przez*. —
np. Szło dziecię *przez* rzekę. Droga prowadziła *przez*
las. (przez co? 4. p.).

§ 180. Przypadkiem 7-ym rządzi: *przy*.
np. *Przy* domu jest studnia. (przy czym? 7. p.).

Przypadkiem 2-gim i 3-cim rządzą *naprzeciw*, *na-*
przeciwko.

np. *Naprzeciw* (naprzeciwko) domu jest ogród. (na-
przeciw czego? 2. p.).

§ 181. Przypadkiem 2-gim i 4-tym rządzą: *mimo*,
pomimo:

np. *Mimo* uszu niejeden nie słyszy. (mimo czego?
2. p.). *Mimo to* (lub: *pomimo to*), że był karany.
nie poprawił się. (pomimo co? 4. p.).

§ 182. Przypadkiem 2-gim i 6-ym rządzi przy-
imek: *z* (*ze*).

np. Weź ubranie *ze* szafy! (z czego? 2. p.). Zgubiła
kartkę *z* książki. (z czego? 2. p.). Wyrwał kwiat
z korzeniem (z czym? 6. p.). Bawię się *ze* siostrą.
(z kim? 4. p.).

§ 183. Przypadkiem 4-tym i 6-tym rządzą: *mię-*
dzy, *pomiędzy*, *pod*, *przed*, *nad*.

np. Zając uciekł *między* (pomiędzy) drzewa. (między
kogo? co? 4. p.). *Między* (pomiędzy) górami są do-
liny. (między (pomiędzy) czym? 6. p.). *Pod* górę
idzie się ciężko. (pod co? 4. p.). On mieszka *pod*
lasem. (pod czym? 6. p.). Zajedź *przed* dom i stań
przed gankiem! (przed co zajedź? przed dom. 4. p.—
przed czym stań? przed gankiem. 6. p.).

§ 184. Przypadkiem 4-tym i 7-ym rządzą: *w*, *na*,
o, *po*.

np. *W* kościele są ołtarze. (w czym? 7. p.). Nieprzy-
jaciół wszedł *w* las. (w co? 4. p.). Wyszedł *na* drze-
wo. (na co? 4. p.). *Na* drzewie są owoce. (na czym?

7. p.). Pytał się o pana. (o kogo? 4. p.). Mówił o znajomym. (o kim? 7. p.). Byłem po list (po co? 4. p.) Po tym liście będę pisał drugi. (po czym? 7. p.).

§ 185. Przypadkiem 2-gim, 4-tym i 6-tym rzędzi: za.

np. Za Chrobrego była Polska bogata. (za kogo? czego? 2. p.). Schował się za drzewo. (za co? 4. p.). Biegł za wozem. (za czym? 6. p.).

Pytania: Wypisać przyimki z ustępu... i zaznaczyć, w którym przypadku są rzeczowniki, do których należą!

IX. Wykrzykniki.

§ 186. Wykrzykniki są to takie części mowy nieodmienne, których używamy, wykrzykując niejako z powodu radości, przerażenia, gniewu, smutku, żalu.

np. *Hej!* chłopcy, do roboty! — *Ach!* stójcie, stójcie, krzyknął starszy zbójca. *Precz* mi z drogi! *Hola!* mości panie! *Aj!* Daj mi spokój! Ktoś mię potracił, a szklanka *brzdęk!* Myśliwy odwiódł kurek i... *pif, paf!* a zając padł nieżywy. *Hejże!* na ślizgawkę! Woźnica krzyknął: *wio!* — *Biada!* mnie Herodowi! *Ha! ha! ha!* śmiał się Kuba. *Otóż* jestem! wołał ukryty szpak. *Brawo!* wyśmienicie powiodła się wyprawa!

Najczęściej używane wykrzykniki są: a! ach! biada! e! ech! ej! he! ha! ho! hej! hola! hejże! i! no! nuże! niestety! precz! otóż! miau! och! pif! paf! brzdęk! bęc! trzask! prask! itd.

Pytania: Kiedy używa się wykrzykników?

Wylicz części mowy nieodmienne!

Dlaczego przysłówki, spójniki, przyimek i wykrzyknik nazywają się nieodmienne częściami mowy?

§ 187. *Wzór rozbioru na części mowy.*

(ust. 171. Miłość prawdy).

Święty	jaki Jan Kanty?	przymiotnik, rodz. męski, l. poj., przyp. 1.
Jan Kanty,	kto siedł?	recz. os., żywot., zmysł., rodz. m. l. p., przyp. 1.
wracając	co czyniąc?	imiest. nieodm. teraźniej.
raz	kiedy	przysłówek czasu.
do	—	przyim. rządu przyp. 2.
domu	do czego?	reczown. rzecz., nież., zmysłowy, imię pospol., rodzaj męski, l. pojed., przyp. 2. odm. l.
od	—	przyimek przyp. 2.
chorej	jakiej?	przym., rodz. ż., l. poj., przyp. 2.
staruszeki,	od kogo?	recz. osob., żyw., zmysł. imię posp., rodz. ż., l. pojed. przyp. 2., odm. III.
siedł	co czynił?	czasow. nieprz., niedok., czas przeszły, tryb ozn. III os. l. poj. rodz. męs.
sam	—	zaim. wskaz. rodz. męs. przyp. 1., l. pojed.
i	—	spójnik.
odmawiał	co czynił	czasow. przech., niedok., cz. przes., tryb ozn. III. os. licz. pojed. r. męski.
pacierze.	odmawiał co?	recz. rz., nieżyw., zmysł., im. posp., r. męski, licz. mn., przyp., 4., odm. l.
Wieczór	co się zbliżało?	recz. rz., nieżyw., zmysł., im. posp. r., męs., l. p., przyp. 1., odm. l.

się zbliżał,	co się mówi o wieczorze?	czasow. zwr. niedok., tr. ozn., cz. prze., l. poj., r. męski, osoba III.
gdy wszedł	co uczynił?	spójnik. czasow. nieprzech., dok., tr. ozn., czas przeszły, l. p., r. m., os. III.
do lasu	— do czego?	przyimek, rządzi 2. p. rzeczownik. rz., nieżywoł. zmysł, im. posp., r. m., l. p., prz. 2., odm. I.
ciemnego,	jakiego?	przym. r. męsk., l. pojed., przyp. 2.
który	jaki?	zaimek względ. l. pojed., przyp. 1.
mu	komu należało przejść?	zaim. osob., rodz. męski, l. poj., przyp. 3.
przejść	co mu należało?	czasown. dokon., wyraz bezokoliczny.
należało.	—	czasow., nieos. III. osoba, czas. przesz., tryb ozn., liczby pojed.

V. Składnia.

O zdaniu pojedynczem rozwiniętym.

§ 188. Powtórzenie: *Kiedy jest zdanie pojedyncze?*

Zdanie pojedyncze jest wtedy, gdy wyraża jedną tylko myśl.

np. *Brat pisze. Idę do szkoły. Tadeusz uczy się gramatyki polskiej.*

Jak się nazywa zdanie pojedyncze, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego?

Takie zdanie pojedyncze, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego, nazywa się *zdaniami prostymi*.

np. *Brat pisze. Drzewo jest wysokie. Ona będzie śpiewała.*

Co to jest zdanie pojedyncze rozwinięte?

Zdanie pojedyncze rozwinięte jest takie zdanie, w którym oprócz podmiotu i orzeczenia są jeszcze inne wyrazy czyli określniki.

np. *Rolnik (podmiot) orze (orzecz.) rolę (określnik).*

Pilna uczenica zasługuje na pochwałę. (Tu są określniki: rolę, pilna, na pochwałę).

Które są najważniejsze części zdania?

Najważniejsze części zdania są *podmiot i orzeczenie*.

Co to jest podmiot?

Podmiot jest to osoba albo rzecz, o której w zdaniu jest mowa.

Jak się pytamy o podmiot?

O podmiot pytamy się: »Kto!« lub »co!«

np. *Rolnik orze rolę.* — *Kto orze?* — *rolnik.* — *Drzewo jest wysokie.* — *Co jest wysokie?* — *drzewo.* (Wyrazy: *rolnik, drzewo* są podmiotami).

Kiedy pytamy się o podmiot słowem »kto«?
a kiedy »co«?

Słowem *kto?* pytamy się o osobę, a słowem *co?* o rzecz.

W którym przypadku stoi podmiot?

Podmiot stoi zwykle w przypadku 1-szym. (Podmioty w powyższych zdaniach: *rolnik, drzewo, brat, Tadeusz* — stoją w 1. przypadku).

Co to jest orzeczenie?

Orzeczenie jest taki wyraz w zdaniu, który oznacza to, co się o podmiocie mówi czyli orzeka.

Jak się pytamy o orzeczenie?

O orzeczenie pytamy się: co się mówi o podmiocie? lub: co robi podmiot?

np. w zdaniu: Rolnik orze rolę — pytamy się o orzeczenie: »Co robi rolnik?« — »orze« — a w zdaniu: Drzewo jest wysokie? — pytamy się o orzcz.: »Co się mówi o drzewie?« — jest »wysokie«. (Wyrazy: orze, wysokie — są orzeczeniami).

Co może być w zdaniu podmiotem?

Podmiotem w zdaniu może być: rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów, wyraz bezokoliczny, przysłówek, spójnik, przyimek, wykrzyknik a nawet i całe zdanie.

np. *Uczeń* (rzeczow.) pisze. *Ona* (zaim.) śpiewa. *Ja* (zaim.) nie widziałem go. *Jeden* (liczeb.) upadł, a *drugi* (liczeb.) pobiegł dalej. *Biedny* (przym.) nadziedział. *Pilny* (przym.) otrzyma pochwałę. *Zastrzelony* (imiesłów) spadł z konia. *Pobity* (imiesł.) poszedł na skargę. *Tańczyć* (wyraz bezokol.) jest przyjemnie. *Spać* (bezokol.) długo jest niezdrowo. *Teraz* (przysł.) jest podmiotem. *Grzecznie* (przysł.) jest przysłówkiem. *Na* (przyim.) jest przyimkiem. *Około* (przyim.) rządzi 2-gim przypadkiem. *I* (spójnik) jest samogłoską. *Lub* (spójnik) jest także spójnikiem. *Ach* (wykrz.) wyraża podniesienie głosu. *Hola!* (wykrz.) jest wykrzyknikiem. *Kto rano wstaje*, (całe zdanie podmiot) temu Pan Bóg daje (orzeczenie).

Którymi częściami mowy może być wyrażone orzeczenie?

Orzeczenie może być wyrażone czasownikiem lub imieniem t. j. rzeczownikiem, zaimkiem, przymiotnikiem, liczebnikiem, imiesłowem.

Przykłady:

Orzeczenie czasownikowe: *Uczenica rysuje. Brat czyta.*

Orzeczenie rzeczownikowe: *Kot jest domowem zwierzęciem. Sąsiad jest dobrym gospodarzem.*

Orzeczenie przymiotnikowe: *Jaś jest pilny. Kanarek jest piękny.*

Orzeczenie zaimkowe: To zadanie jest *twoje*. Tamten dom był *jego*.

Orzeczenie liczebnikowe: Siostra jest *pierwszą* w klasie. Jej brat był *ostatni*.

Orzeczeniem imiesłów: On jest *szaleczony*. Koń jest *podkutý*.

Czem się łączy podmiot z orzeczeniem, gdy orzeczeniem nie jest czasownik ale imię?

Gdy orzeczeniem nie jest czasownik ale imię, to łączy się z podmiotem zapomocą łącznika — »być« w jakimkolwiek czasie.

np. Bóg *jest* (łącz.) wszechmocny. Bóg *był* (łącz.) wszechmocny. Bóg *będzie* (łącz.) wszechmocny.

Kiedy łącznik można w zdaniu opuścić?

Łącznik wtedy można opuścić, gdy się go można domyśleć i gdy miał być użyty w czasie teraźniejszym.

np. Mój brat kupcem. (Tu domyślamy się »jest«). To moja praca. (Domyślamy się »jest«).

Kiedy można opuścić w zdaniu podmiot?

Podmiot w zdaniu można opuścić:

1. jeśli podmiotem jest zaimek osobisty, (ja, ty, on -a-e, my, wy, oni-e),

np. Piszę. Czy byłeś? Uważa. Bawiliśmy się. Czytaliście. Poszli. (Tu opuszczono podmioty: ja, ty, on-a-o, my, wy, oni).

2. jeśli się go można w zdaniu domyśleć,

np. Czy brat był z tobą? — Był. — Tu się domyślamy podmiotu »brat«.

3. jeśli orzeczeniem jest wyrażenie nieosobowe,

np. zdaje mi się, trzeba, można, bywało, grzmiało itd. — Tu domyślamy się podmiotu »ono«.

Kiedy można opuścić orzeczenie?

Orzeczenie można opuścić, jeśli się go z treści zdania domyśleć możemy.

np. Ja uczyłem się lekcyi a brat także. — Tu domyślamy się orzeczenia »uczył się«.

Uwaga: Można opuścić w zdaniu i podmiot i orzeczenie, gdy się ich można domyśleć.

np. Pytałem się brata, czy ma zadanie, a on mi odpowiedział: Tak. — Domyślamy się: »mam zadanie«. »Tak« jest więc tu zdaniem.

Ćwiczenia piśmienne:

Napisać po 2 zdania, w których będzie podmiotem: rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów!

Napisać po 2 zdania z orzeczeniem czasownikowym, rzeczownikowym i przymiotnikowym!

Następujące zdania proste rozwinać: Żołnierz walczy. Brat czytał. Siostra pisała. Rzeka płynie. Wróbel przeleciał. Żniwiarze powrócili.

Określniki do podmiotu rzeczownika

Przydawka

- § 189. — dziecko słucha.
— pióro jest stalowe.
— uczniowie wyszli.
— woda parzy.
— koń nie ślizga się.

Rozwińmy te zdania proste przez dodanie określników do rzeczownika:

- jakie dziecko? — grzeczne.
Które pióro? — moje.
Ilu uczniów? — dwaj.
Jaka woda? — wrąca.
Czyj koń? — jego.

Przymiotnik: grzeczne — zaimek: moje, jego —
liczebnik: dwaj — imiesłów: wrąca — służą do bliższego określenia rzeczowników i odpowiadają na pytanie: jaki-a-e? który-a-e? czyj? ile?

Przymiotnik, zaimek, liczebnik lub imiesłów, służący do bliższego określenia podmiotu (rzeczownika) na pytanie: jaki? jaka? jakie? który? która? które? czyj? ile? — nazywa się przydawką.

§ 190. Pytania: Co to jest przydawka? Do określenia czego służy przydawka?

Zdania: Ptak lata. Żołnierz zwyciężył. Pies szczeka. Szewc pracuje. Malarz maluje — rozwinąć przez dodanie przydawek!

Napisać 5 zdań z przydawkami!

§ 191. Wielki człowiek... Przydawka »wielki« jest w liczbie pojed., przyp. 1 rodzaj męski — rzeczownik »człowiek« taksamo. — O dwunastej godzinie wyjdziemy z naszej szkoły. Przydawka »dwunastej« jest w liczb. pojed., przyp. 7 rodzaj żeński — taksamo rzeczownik »godzinie«.

W czym się zgadza przydawka z rzeczownikiem, do którego należy?

Przydawka zgadza się z rzeczownikiem, do którego należy, w liczbie, przypadku i rodzaju.

Dopełniacz.

§ 192. Mieszkańcy *miasta* wyjeżdżają. (Czego mieszkańcy? — miasta). Zeszyt *ucznia* jest czysty. (Czyj zeszyt? — ucznia). Brat twojej *mamy* jest twoim wujem. (Czyj brat? — mamy). Silny wiatr ugiął wierzchołkami *drzew*. (Wierzchołkami czego? — drzew).

Rzeczowniki: miasta, ucznia, mamy, drzew — służą do określenia rzeczowników i są w 2. przypadku.

Rzeczownik w 2. przypadku, służący do bliższego określenia innego rzeczownika na pytanie: kogo? czego? lub czyj? czyja? czyje? — nazywa się dopełniaczem.

Pytania: Co nazywamy dopełniaczem? Do określenia czego służy dopełniacz?

W którym przypadku jest położony dopełniacz?

Rozbiór zdania w ustępie... na części zdania.
Napisać 5 zdań z dopełniaczami!

Dopowiedzenie.

§ 193. Jabłoń, *drzewo* owocowe, rośnie w ogrodzie. (Co za jabłoń? — drzewo owocowe — określnik »drzewo« w 1. przyp.). Nie widziałem Wiednia, *stolicy* Austrii. (Co za Wiednia? lub: którego Wiednia? — stolicy — określnik »stolicy« w 2. przyp.). Przypatruję się Mickiewiczowi, *pomnikowi* na rynku krakowskim. (Któremu Mickiewiczowi? — pomnikowi — określnik w 3. przyp. do rzeczownika »Mickiewiczowi«).

Rzeczowniki: drzewo, stolicy, pomnikowi — służą do określenia innych rzeczowników: jabłoń, Wiednia, Mickiewiczowi — i zgadzają się z nimi w przypadku.

Rzeczownik, służący do bliższego określenia drugiego rzeczownika, a zgadzający się z nim w przypadku — nazywa się dopowiedzeniem.

Pytania: Co to jest dopowiedzenie? Którą częścią mowy może być wyrażone?

Na jakie pytanie odpowiada dopowiedzenie?

Dopowiedzenie odpowiada na pytania: który? która? które? jaki-a-c? lub: co za jeden-a-o?

§ 194. General Kościuszko walczył w obronie ojczyzny. (Dopowiedzenie »generał« stoi przed rzeczownikiem »Kościuszko«). Księżę Józef był waleczny. (Dopowiedzenie jest »książę« do podmiotu »Józef«).

Czy dopowiedzenie może stać tylko po rzeczowniku?

Nie, — dopowiedzenie może stać i przed rzeczownikiem.

§ 195. Cieszę się baśniami, książką od cici. (Dopowiedzenie »książką« jest w 1. poj. a rzeczownik »baśniami« w 1. mnogiej). Kąpałem się w Dunajcu, rwącej rzece. (Dopowiedz. »rzece« jest rodz. żeńsk., — a »Dunajec« rodz. męsk.).

Czy dopowiedzenie zgadza się zawsze z rzeczownikiem, do którego należy, w rodzaju i liczbie?

Dopowiedzenie nie zawsze zgadza się z rzeczownikiem, do którego należy, w rodzaju i liczbie.

Ćwiczenia piśmienne: Napisać 5 zdań z dopowiedzeniami!

Wyszukać w ustępie... dopowiedzenia!

§ 196. Określenie przyimkowe.

List *od kolegi* ucieszył mię. (Który list? lub od kogo list? — od kolegi). Ptak z przestrzelonem *skrzydłem* nie może latać. (Który ptak? — ze skrzydłem). Ubranie *ze sukna* jest ciepłe. (Które ubranie? — ze sukna).

Rzeczownik *kolegi* z przyimkiem *od* służy do określenia rzeczownika *list*; rzeczownik *ze skrzydłem* służy do określenia rzeczow. *ptak*; rzeczow. *ze sukna* służy do określenia rzeczownika *ubranie*.

Rzeczownik z przyimkiem, służący do określenia innego rzeczownika na pytanie: który-a-e? jaki-a-e? nazywa się określeniem przyimkowym?

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Czem może być wyrażone okr. przyimkowe? Na jakie pytania odpowiada? Do określenia czego służy?

Napisać 10 zdań z określi. przyimkowem!

Określniki do czasownika i przymiotnika.

Przedmiot

§ 197. Widziałem *Wisłę*. (Co widziałem? — Wisłę — określnik w 4. przyp. wyrażony rzeczown.).

Widziałem *go* w mieście. (Kogo widziałem? — go — okr. w 4. przyp. wyraż. zaimkiem).

Uczymy się *gramatyki*. (Czego uczymy się? — gramatyki — określnik w 2. przyp.).

Dzieci winszują *rodzicom*. (Komu winszują? — rodzicom — określi. w 3. przyp.).

Uczeń cieszy się dobrem *świadcstwem*. (Czem cieszy się? — *świadcstwem* — określ. w 6. przyp.).

Powiem ci coś! (Komu? — ci — określ. w 3. przyp. wyrażone zaimkiem osob. — Co powiem? — coś — określ. w 4. przyp., wyraż. zaimkiem nieokr.).

Grzeczny jest usługny *ludziom*. (Komu usługny? — ludziom. Ten rzeczownik służy do określenia przymiotnika: usługny).

Rzeczowniki: Wisłę, gramatyki, rodzicom, kredką, służą do bliższego określenia czasowników: widziałem, uczymy się, winszują, rysuje, są w przyp. 2., 3., 4. i 6.

Zaimki: go, ci, coś — służą także do bliższego określenia czasowników: widziałem, powiem.

Rzeczownik (w 3. p.) *ludziom*, służy do bliższego określenia przymiotnika: usługny.

Rzeczownik lub w jego zastępstwie zaimek w przypadku 2, 3, 4 lub 6, służący do określenia czasownika lub przymiotnika, nazywa się przedmiotem.

Uwaga: Przedmiot w 2-gim i 4-tym przyp. nazywa się przedmiotem bliższym, a w 3. i 6. przedmiotem dalszym.

§ 198. Pytania: Którą częścią mowy może być wyrażony przedmiot? Na jakie pytania odpowiada? W którym może być przypadku? Kiedy jest przedmiot bliższy a kiedy dalszy?

Następujące czasowniki zastosować w zdaniach z przedmiotem w 4. przypadku: uczyć, narysować, uszyć, rąbać, zastrzelić.

Następujące czasowniki zastosować w zdaniach z przedmiotem w 2. przypadku: uczyć się, domyślić się, nie przyjął, potrzebować, dożyć, wstydzić się, nie zapominać.

Napisać 5 zdań z przedmiotem w 3. przypadku i 5 zdań z przedmiotem w 6. przypadku.

Rozebrać na części zdania: Ojciec kieruje wychowaniem swoich, małych dzieci.

§ 199. Określenie przysłówkowe.

Adaś uczy się *dobrze*. (Jak się uczy? — dobrze — określnik, wyrażony przysłówkłem, służący do okreśł. czasownika »uczy się«). Otówek leży *tam*. (Gdzie leży? — tam — przysówek do okreśł. czasownika »leży«). Djament jest *bardzo* drogi. (Jak drogi? — bardzo — służy do określenia przymiotnika »drogi«). B... idzie do *domu*. (Gdzie idzie? — do domu — określnik służący do okreśł. czasownika »idzie«, wyrażony rzeczownikiem »domu« z przyimkiem »do«). Przyjacielel będzie u *ciebie*. (Gdzie będzie — u ciebie — zaimek »ciebie« z przyimkiem »u« służy do określenia czasownika »będzie«). Handlarz podróżował *nocą* (zamiast w nocy). Nocą służy do określenia czasownika »podróżował« na pytanie: kiedy?

Przysówek, rzeczownik z przyimkiem lub bez niego lub też w zastępstwie rzeczownika zaimek z przyimkiem, służący do określenia czasownika lub przymiotnika na pytanie jak o przysłówki: jak, gdzie, kiedy, skąd, dokąd, kędy, którędy, ile, w jaki sposób itp. nazywa się określeniem przysłówkowym.

§ 200. Rozróżniamy określenia przysłówkowe:

1. miejsca, na pytania: gdzie? skąd? dokąd? odkąd?
2. czasu, na pytanie: kiedy?
3. sposobu, na pytanie: w jaki sposób?
4. stopnia i miary, na pytania w jakim stopniu? ile?

§ 201. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które części mowy może być wyrażone określenie przysłówkowe? Do czego służy? Na jakie pytania odpowiada?

Otworzyć książki! ustęp... Rozbieraj zdanie...!
Napisać 10 zdań z okr. przysłówkowym!

§ 202. Wzór rozbioru na części zdania.

Pewien zacny kupiec wracał konno z jarmarku do domu. Na koniu był przymocowany do siodła tłumoczek, w którym znajdowało się kilkanaście tysięcy złotych, prawie połowa jego majątku.

Kto wracał?	kupiec	podmiot, wyraż. rzeczow. osob., żywot., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. 1., odm. 1.
co robił kupiec?	wracał	orzeczenie, wyraż. czasow. przech., niedok., czas przeszły, tryb oznaj., rodz. męs., osoba III.
jaki kupiec?	pewien	przydawka, wyraż. zaim. nieokr., rodz. m., prz. 1.
„	zaczny	przydawka, wyraż. przym., r. męs., prz. 1., stop. 1.
jak wracał!	konno	określ. przysł. sposobu, wyraż. przysłów. spos.
skąd wracał?	z jarmarku	określ. przysł. miejsca, wyraż. rzeczown. rz., nie- żywot., zmysł., rodz. męs., l. pojed., przyp. 2, odm. 1. z przyimkiem »z«.
dokąd wracał? (gdzie?)	do domu	określ. przysł. miejsca, wyraż. rzeczown. rzeczo- wym, nież., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. 2., odm. 1., z przyimk. »do«.
co było przymoco- wane do siodła?	tłumoczek	podmiot, wyraż. rzeczow., rzeczowym, nieżyw., zmysł., rodz. m., l. poj., przyp. 1., odm. 1.
co się mówi o tłumoczku?	był	łącznik, wyrażony słowem posiłkowem »być« w czasie przeszłym.
	przymoco- wany	orzeczenie, wyraż. imiesłowem biernym.
gdzie był przymo- cowany tłumoczek?	na koniu	określenie przysł. miejsca, wyraż. rzeczownik. rzech., żyw., zmysł., imię posp., rodz. m., lich. poj., przyp. 7., odm. 1., z przyimkiem »na«.

do czego był przymocowany?	do siodła	określenie przysłów., wyraż. rzeczow. rzecz., nie- żyw., zmysł., rodzaj nijaki, licz. poj., przyp. 2., odm. II., z przymikiem »do«.
co znajdowało się w woreczku?	kilkanaście tysięcy złotych	podmiot, wyraż. liczebn. nieokreśl., licz. mnoga, przyp. I.
czego kilkanaście tysięcy?		dopełniacz, wyrażony rzeczown. rzecz., nieżyw., zmysł., rodz. męski, licz. mnoga, przyp. 2., do odmiany przymiotnikowej.
co się mówi o kilku- nastu tysiącach?	znajdowało się	orzeczenie, wyrażone czasownik. zwrotn., czas przeszły, osoba III.
gdzie znajdowało się?	w którym	określenie przysł., wyrażone zaimk. względny (w zastępstwie rzeczownika) z przymik. »w«, w licz. pojed., przyp. 7.
jak?	prawie	określenie przysł. stopnia, wyrażone przysłów. stopnia.
które kilkanaście tysięcy?	polowa	dopowiedzenie, wyr. rzecz., nież., zmysł., rodzaj żeński, licz. pojed., przyp. 1., odm. III.
czego polowa?	majątku	dopełniacz, wyraż. rzeczownik. rzecz., nieżyw., zmysł., licz. pojed., przyp. 2., odm. I.
którego majątku?	jego	przydawka, wyraż. zaimk. dzierż., rodz. męski, licz. pojed., przyp. 2. itd.

VI. O zgodzie podmiotu, orzeczenia i łącznika.

§ 203. Ja jestem pilna. (Tu podmiot »ja« jest w I. osobie, łącznik »jestem« też w I. osobie; podmiot »ja« jest w liczbie pojed., łącznik także. Ona była uczenicą. (Podmiot »ona« jest rodzaju żeńskiego, łącznik »była« także.

W czym się zgadza podmiot z łącznikiem

Podmiot zgadza się z łącznikiem w osobie, liczbie a niekiedy i w rodzaju.

§ 204. Ja szyję, ty czytasz, a ona śpiewała. (Tu podmiot »ja« jest w I. osobie licz. pojed., orzeczenie także; podmiot »ty« jest w II. osobie licz. pojed., — orzeczenie także; podmiot »ona« jest w III. osobie w liczbie pojed. na rodzaj żeński, orzeczenie także).

W czym się zgadza orzeczenie czasownikowe z podmiote m

Orzeczenie czasownikowe zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a niekiedy i w rodzaju.

§ 205. Bawi u nas pięciu panów. Kilku uczniów wyszło z klasy. Stu żołnierzy wyjechało. (Tu orzeczenia: bawi, wyszło, wyjechało — wyrażone są nieosobowo — podmiotem jest liczebnik oznaczony (pięciu, stu — i nieoznaczony: kilku).

Jak się wyraża orzeczenie, jeśli podmiotem jest liczebnik oznaczony od 5-ciu i wyżej lub nieoznaczony?

Jeśli podmiotem jest liczebnik oznaczony (od pięciu i wyżej) lub nieoznaczony (np. kilka, wiele, mało) wtedy orzeczenie wyraża się nieosobowo.

§ 206. Bawi u nas sześciu panów i po ogrodzie spacerują (a nie spaceruje). Dwustu uczniów wyjechało na święta i tam się wybornie bawili (a nie bawilo).

Jak są wyrażone dalsze orzeczenia, jeśli są w takim zdaniu

Dalsze orzeczenia, jeśli są w takim zdaniu, wyrażone są osobowo.

§ 207. Zdanie jest to myśl, wyrażona słowami. (Orzeczenie rzeczowe »myśl« stoi w 1. przyp. — ale można powiedzieć: Zdanie jest »myślą«, wypowiedzianą słowami. Orzeczenie »myślą« jest w 6. przyp. — On jest mój brat (1. przyp.) lub: on jest moim bratem (6. przyp.).

W którym przypadku kładzie się orzeczenie rzeczowe?

Orzeczenie rzeczowe kładzie się w przypadku 1-szym lub 6-tym.

§ 208. Jeśli podmiot jest rzeczownikiem męskim osobowym, orzeczenie ma formę osobową.
np. Uczniowie i uczennice szli i śpiewali.

Jeśli zaś podmiot jest rzeczownikiem rzeczowym, orzeczenie ma formę rzeczową.
np. Słowiki i skowronki leciały i śpiewały (a nie: lecieli i śpiewali).

(Kiedy orzeczenie ma formę osobową a kiedy rzeczową?)

§ 209. Jaś i Antoś wyjechali na wieś; lub: Jaś i Antoś wyjechał na wieś. — Mama, ciocia i jej córka pójda do miasta (lub: pójdzie do miasta).

Jeśli jest w zdaniu kilka podmiotów, orzeczenie kładzie się albo w liczb. pojed. albo mnogiej.

W jakiej liczbie kładzie się orzeczenie, jeśli jest w zdaniu kilka podmiotów?

§ 210. Ja (I. os. i ty (II. os.) byliśmy. — Ty (II. os.) i ona (III. os. byliście. — Wy (II. os.) i oni (III. os.) byliście (a nie byli). — My (I. os.), wy (II. os.) i oni (III. os.) pójdziemy (a nie pójdziecie).

Jeśli jeden z podmiotów jest w osobie I-szej, inny w II-ej, a jeszcze inny w III-ciej, to osoba I-sza ma pierwszeństwo przed II-gą, a osoba II-ga przed III-cią.

Do czego stosuje się orzeczenie, jeśli jeden z podmiotów jest w osobie I-szej, inny w II-giej, a inny w III-ciej?

VII. O zdaniu złożonem.

§ 211. Antoś otrzyma nagrodę. Zosia śpiewała piosnkę. Nie pójdziemy do domu.

Te zdania wyrażają myśl jasną i zrozumiałą.

Takie zdania, które wyrażają myśl jasną i zrozumiałą, nazywają się główne.

§ 212. Gdy będzie pilny — bo chciała mamę rozweselić — chociaż tercyan zadzwoni na południe — bo zostaniemy na śpiew.

Powyższe zdania wyrażają myśl niejasną i niezrozumiałą i uzupełniają myśl zdania głównego.

Takie zdania, które wyrażają myśl niejasną i uzupełniają myśl zdania głównego, nazywają się poboczne.

§ 213. Gdy powyższe zdania główne złożymy z pobocznymi, powstaną zdania złożone:

Antoś otrzyma nagrodę (główne), gdy będzie pilny (poboczne).

Zosia śpiewała piosnkę (główne), bo chciała mamę rozweselić (poboczne).

Chociaż tercyan zadzwoni na południe (poboczne), nie pójdziemy do domu (główne), bo zostaniemy na śpiew (poboczne).

Pytania: Kiedy jest zdanie główne? Jaką myśl wyraża zdanie poboczne? Kiedy jest zdanie złożone?

§ 214. Zdanie złożone z samych zdań głównych nazywa się zdaniem współrzędnie złożonem.

np. Kot miauczy (gl.), pies szczeka (gl.), kogut pieje, (gl.), a gęś gęga (gl.).

Zdanie złożone ze zdań głównych i pobocznych nazywa się zdaniem podrzędnie złożonem.

np. Gdy będę miał czas (pobocz.), przyjdę do ciebie (główne).

Uczę się chętnie gramatyki polskiej (gl.), chociaż jest trudną (pob.), bo chcę mówić i pisać poprawnie (pob.).

Pytania: Jak się nazywa zdanie złożone z samych zdań głównych? Jak się nazywa zdanie złożone ze zdań głównych i pobocznych?

O zdaniu ściągniętem.

§ 215. Syn uczy się pilnie. Syn zachowuje się grzecznie. Syn słucha rodziców.

W powyższych trzech zdaniach powtarza się ten sam podmiot *s y n*.

Tę powtarzającą się część zdania »syn« kładziemy raz tylko, a resztę wyrazów łączy się w jedno zdanie.

Zatem będzie:

Syn uczy się pilnie, zachowuje się grzecznie i słucha rodziców.

§ 216. Jaskółki odlatują do ciepłych krajów. Słowiki odlatują do ciepłych krajów. Przepiórki odlatują do ciepłych krajów.

Gdy tu powtarzające się orzeczenie położymy raz tylko, otrzymamy zamiast trzech zdań jedno zdanie:

»Jaskółki, słowiki i przepiórki odlatują do ciepłych krajów«.

Jeżeli w kilku zdaniach powtarza się podmiot albo orzeczenie albo inna część zdania, natenczas można takie zdanie ściągnąć w jedno zdanie, które się wtedy nazywa ściągniętem.

Pytania: Kiedy można ściągnąć kilka zdań w jedno zdanie? Jak powstaje zdanie ściągnięte? Co to jest zdanie ściągnięte?

(Zdanie ściągnięte jest takie zdanie, które ma jeden podmiot a więcej orzeczeń lub jedno orzeczenie a więcej podmiotów lub też kilka tych samych określników).

§ 217. *Zdania przytoczone.*

Józio zaśpiewał: »Płynie Wisła, płynie, w Krakowskiej dolinie«.

W tem zdaniu przytaczamy dosłownie słowa Józia.

Pan Bóg powiedział: »Niech się stanie światłość!«
(W tem zdaniu przytacza się słowa Pana Boga).

Takie zdania, któremi przytaczamy dosłownie cudze słowa, nazywają się zdaniami przytoczonymi.

Pytania: Co to są zdania przytoczone? Czem oznaczamy zdania przytoczone?

§ 218. Są jeszcze zdania *nawiasowe*, które kładą się zwykle w środku zaczętego zdania i objaśniają je bliżej,

np. Rozum zdrowy w zdrowem ciele (gł.) (jak mówi dawne przysłowie) to grunt człowieka (gł.). Kto pod kim dolki kopie (jak mówią ludzie) sam w nie wpada.

Zdanie nawiasowe oddziela się od głównego nawiasem () lub kreskami poziomymi.

Pytania: Co to są zdania nawiasowe? Czem się oddziela zdanie nawiasowe od głównego?

§ 219. *Zdania wtrącone.*

Zamiast powiedzieć: Widzę, że Pan mię nie poznał — mówię: Pan mię, widzę, nie poznajesz!

Tu wtrącam zdanie »Widzę« w środek zdania pobocznego: Pan mię — nie poznaje.

Zdania wtrącone są to zdania główne, wtrącone w środek zdania pobocznego.

Zdania wtrącone oddzielają się przecinkami.

Pytania: Co to są zdania wtrącone? Czem się oddzielają od zdania pobocznego?

§ 220. *Zwroty imiesłowowe.*

Gdyśmy siedzieli w klasie, usłyszeliśmy hałas na ulicy. — Te oba zdania są w jednakim czasie i oba zdania mają wspólny podmiot »my«.

Chcąc pierwsze zdanie zamienić na zwrot imiesłowy, opuszczam spójnik »gdy« a orzeczenie

»siedzieli« zamieniam na imiesłów na »ąc«. Zatem, będzie: Siedząc w klasie, usłyszeliśmy hałas na ulicy

»Ponieważ złe skutki lenistwa poznałem, będę nadal pilnie pracował«.

Tu zdanie poboczne jest w czasie przeszłym, a główne w przyszłym.

W zdaniu pobocznem opuszczam spójnik »ponieważ«, a czasownik »poznałem« zamieniam na imiesłów zaprzeczny na »szy«. Zatem będzie: Poznawszy złe skutki lenistwa, będę nadal pilnie pracował.

Zwrotów imiesłowowych używa się, jeżeli podmiot w zdaniu pobocznem jest ten sam, co w zdaniu głównem.

Zwroty imiesłowowe są to skrócone wyrażenia, powstałe ze zdań pobocznych.

Pytania: Jak się urabia zwrot imiesłowowy ze zdania pobocznego? Kiedy używa się zwrotu imiesłowowego na »ąc« a kiedy na »szy«? Czy każde zdanie poboczne można zamienić na zwrot imiesłowowy?

O zdaniach pobocznych.

§ 221. *Zdania podmiotowe.*

Kto bogaty jest, ten jest często dumny.

Kto jest dumny? — kto bogaty jest — lub — bogaty jest często dumny. Zdanie podmiotowe — kto jest bogaty — zamiast podmiotu: bogaty.

Komu Bóg błogosławi, ten jest szczęśliwy. — Kto jest szczęśliwy? Komu Bóg błogosławi — lub — błogosławiony od Boga jest szczęśliwy.

Kto nie pracuje, ten nie zarabia. Kto nie zarabia? — ten, kto nie pracuje — lub — niepracujący.

O powyższe zdanie pytamy się, jak o podmiot; zdania te zastępują podmiot, są to więc zdania podmiotowe.

§ 222. *Zdania orzeczeniowe.*

Zamiast powiedzieć: Bóg jest stwórcą świata — mówimy — Bóg jest tym, (zdanie gł.) który stwo-

rzył świat. (zdanie orzec.) Kim jest Bóg? — stwórcy-
 dzielem — lub — który stworzył świat.

Ksiądz, Piotr Skarga był tym, który wzywał naród
 do zgody względem siebie. Kim był Skarga? — tym,
 który wzywał — wzywającym — zdanie orzeczeniowe
 zamiast orzeczenia »wzywającym«.

§ 223. *Zdanie przedmiotowe* zastępuje miejsce
 przedmiotu. Np. On wstydzi się tego, (zd. gł.) — co
 uczynił — zdanie pob. przedmiotowe, zamiast przed-
 miotu »uczynku«? (Czego się wstydzi?). — Ojciec
 chce, (zd. gł.) abyś wyjechał na wieś (zd. przedm.)
 zamiast: Ojciec chce twego wyjazdu na wieś.

§ 224. *Zdania względne* to są takie zdania po-
 boczne, które się rozpoczynają od zaimków i przy-
 słówek względnych. (Od zaimków względnych: kto,
 co, który-a-e, jaki-a-e; od przysł.: jak, gdzie, kiedy,
 kędy, któredy, skąd, dokąd).

np. *Kto się nie uczy* (wzgl.), ten nie będzie umiał
 (głów.) Tu gromadzili się wszyscy rycerze (gł.), *co*
z całej Polski ściągnęli (wzgl.) Ogród, *w którym*
są drzewa owocowe (wzgl.), jest najpraktyczniejszy.
 Kupiłem scyzoryk, *jakiego nie widziałeś nigdy*. —
 Ten zamek, *gdzie mieszkali rozbójnicy*, spalił się.

§ 225. *Zdania skutkowe* wyrażają skutek jakiejś
 przyczyny i zaczynają się od spójników: że, iż, żeby,
 iżby — a w zdaniu głównem odpowiada słowo tak,
 taki.

np. Był taki mróz, *że ptaki z drzew spadały*. Żadna
 z was nie jest taką niedobłą, *iżby matki nie kocha-
 ła*. Wiedeń jest tak wielkiem miastem, *że łatwo*
w niem można zabłądzić.

§ 226. *Zdania czasowe* wyrażają czas, w którym
 się coś dzieje, działo lub działać będzie, a zaczynają
 się od spójników: gdy, kiedy, skoro, skoro tylko, le-
 dwie że, nim, jeszcze, póki, dopóki, dopokąd, odkąd,
 od kiedy itp.

np. *Gdy będę miał czas, przyjdę do ciebie. Skoro Bóg rzekł słowo, stała się jasność. Ledwie że skończyłem zadanie, już musiałem pójść do apteki. Nim jeszcze skończysz lekcję, pójdziesz do sklepu. Póki (dopóki) się nie nauczycie, nie pójdziecie na przechadzkę.*

§ 227. *Zdania przyczynowe* wyrażają przyczynę, dla której się coś dzieje, a zaczynają się od spójników: ponieważ, że, gdy, gdyż.

np. *Ponieważ nie miałam czasu, nie poszłam do miasta. A że i w Czechach powstanie wybuchło, król musiał tam wysłać więcej wojska. Ponieważ różne cuda dzieją się na świecie, musiałam i ja tym opowiadaniom uwierzyć. Wzgórze to zwie się zamczyskiem, gdyż niegdyś stał tam zamek.*

§ 228. *Zdania celowe* wyrażają cel lub zamiar czynności zdania głównego, a zaczynają się od spójników: aby, ażeby, iżby, by.

np. *Chodzę do szkoły, abym się czego nauczył. — Trzymałem się drzewa, żebym nie wpadł do wody. Dlatego człowiek ma jedno usta a dwoje uszu, iżby więcej słuchał, niż mówił.*

§ 229. *Zdania warunkowe* wyrażają warunek lub stan jakiś, od którego zawisło spełnienie się jakiejś czynności, a zaczynają się od spójników: jeśli, jeżeli.

np. *Jeżeli 1 m. wstążki kosztuje 80 halerzy, to 2 m. kosztują 1 k. 60 hal. Jeśli będziesz uczciwie pracował, słodki będzie odpoczynek. Jeśli więc kochasz ziemię swą rodzinną, zwiedzaj ją całą, zwiedzaj, pókiś młody!*

§ 230. *Zdania przyzwolone* zaczynają się od spójników: chociaż, choć, lubo, — a w zdaniach głównych odpowiadają słowa: przecież, jednak.

np. *Chociaż struś ma skrzydła, przecież nie może latać. Choć krótki czas chodził do szkoły, jednak nauczył się dosyć.*

§ 231. Pytania: Zamiast czego używa się zdań podmiotowych? Co to są zdania orzeczeniowe? Co to są zdania przedmiotowe? Co to są zdania względne? Co wyrażają zdania skutkowe? Co to są zdania czasowe? Co to są zdania przyczynowe? celowe? warunkowe? przyzwolone?

Rozbiór zdań złożonych z książki.

VIII. O szyku wyrazów.

§ 232. Szyk wyrazów może być prosty lub przedstawiony. Szyk prosty jest wtedy, gdy na pierwszym miejscu kładziemy podmiot ze wszystkim, co do niego zależy, a na drugim miejscu orzeczenie z jego okreśnikami np. *Stado* ptaków *przeleciało* nad łąką. — *Młody organista*, krewny naszego sąsiada, *grał* wczoraj w kościele nowe pieśni na organach.

Jeśli orzeczeniem jest czasownik, kładzie się po czasowniku przysłówka albo to wszystko, co zastępuje miejsce przysłówka, a potem przedmiot.

Jeśli orzeczeniem jest imię, wtedy należy dać najprzód łącznik, a potem orzeczenie, np. *Wuj jest* kupcem.

§ 233. Szyk wyrazów jest przedstawiony, jeśli zaczynamy zdanie od orzeczenia lub od okreśnika, a nie od podmiotu, np. *Nad łąką przeleciało stado* ptaków. *W kościele grał wczoraj młody organista*, krewny naszego sąsiada, *na organach nowe pieśni*.

IX. O znakach pisarskich.

(Interpunkcja).

§ 234. Rozróżniamy:

1. kropkę	.	7. myślnik	—
2. przecinek	,	8. kropki	***
3. pytajnik	?	9. nawias	()

4. wykrzyknik	!	10. cudzysłów	"
5. dwukropek	:	11. łącznik	-
6. średnik	;		

§ 235. Kropka.

Kropkę kładzie się:

1. na końcu zdań pojedynczych i złożonych,
np. Piszę zadanie. Brat czyta a siostra rysuje.
2. jako znak skrócenia po literach lub częściach wyrazów, zastępujących całe wyrazy,
np. Gramat. prof. Małeckiego (zamiast: Gramatyka prof. Małeckiego). List od p. Langiewicza (zamiast: pana Langiewicza).
3. po liczbach, oznaczających porządek osób i rzeczy. np. Mieczysław I. — klasa IV. — przyp II. itd.

§ 236. Przecinek.

Przecinek kładzie się:

1. Między zdaniem głównym a pobocznym,
np. Gdy przyjdę do szkoły, będę się zachowywał przykładnie. Nikt nie powinien być prawdziwie szanowanym dla pieniędzy, albowiem w takim razie góry czciłby trzeba, ponieważ złoto w sobie kryją.

lub:

Szlachetne zdrowie!	Tam człowiek prawie
Nikt się nie dowie,	Widzi na jawie
Jako smakujesz,	I każdy powie,
Aż się zepsujesz.	Ze nic nad zdrowie...

2. między zdaniami współrzędnymi,
np. Człowiek sądzi, a Bóg rządzi. W polach skowronki śpiewają, kukulki kukają, a dziecióły kują po drzewach.

Uwaga: W zdaniach współrzędnych po spójnikach: i, lub, albo, ani — nie trzeba dawać przecinka.
np. Gospodarz powinien wczas wstawać albo lepiej niech da spokój gospodarstwu. Byłem na wsi i zabawiłem tam kilka dni.

3. w zdaniach ściągniętych po powtarzających się częściach zdania,

np. Pszenica, żyto, jęczmień i owies należą do zbóż. Učenica pisała, czytała, potem rachowała, a potem poszła do szkoły. Kazimierz Wielki był rozumnym, sprawiedliwym i roztro-pnym królem. Pochmurne, szare, posępne skle-pienie niebios zapowiadało dzień słotny. By-liśmy na wsi przez lipiec, sierpień i pół wrze-śnia. Strusie żyją w Afryce, na przyległych jej wyspach, jakoteż w Azji. Oziębiona para wo-dna, znajdująca się w powietrzu, spada na zie-mię w postaci deszczu, śniegu lub gradu.

4. po zwrotach imiesłowowych.

np. *Będąc na wsi*, kąpałem się co dnia w rzece. Synowie, *skopawszy ziemię*, nie znaleźli skarbu. Malarz, *ceniony przez naród*, nadesłał na wy-stawę nowy obraz.

5. Słowa: rodem, imieniem, na imię — oddzielają się przecinkami.

np. Jest w Krakowie wiele osób, rodem z Kró-lestwa. W Kruszwicy żył rolnik, imieniem Piast. Ten pocciwy chłopiec, na imię Witold, zawsze czuł litość nad biednymi.

6. Przecinkiem oddziela się 5-ty przypadek od reszty zdania.

np. Ojciec *Przedwieczny*, ratuj nas w niedoli! — Spieszmy, *Janie*, na pomoc tonącym! *Mieciu*, zabierz już książki i pójdz ze mną!

7. Dopowiedzenie (patrz str. 73) oddziela się także przecinkami.

§ 237. Pytajnik (znak zapytania) i wykrzyknik.

Pytajnik kładziemy po zdaniach lub słowach, któ-remi się pytamy.

Wykrzyknik kładzie się po słowach i zdaniach, wyrażających rozkaz, życzenie, radość, żal, uniesienie itd.

np. Dzień dobry! Byłeś w mieście? Do widzenia!
Kiedy wrócisz?

lub:

Wszchemocny Panie, wiekiisty Boże!
Kto się Twym sprawom wydziwować może?
Kto rozumowi, którym niezmierzony
Ten świat stworzony?

§ 238. Dwukropek.

Kiedy używamy dwukropka?

Dwukropka używamy, wyliczając szczegóły albo części, należące do całości, lub też, gdy mamy przytaczać słowa jakiejś osoby,

np. Człowiek ma pięć zmysłów a mianowicie: wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk. — Pan Bóg rzekł: Niech się stanie światłość! I stało się tak.

lub:

Dzieci, rady mej słuchajcie:
Ojców zwyczaj zachowajcie!
Święto niechaj świętem będzie:
Tak bywało przedtem wszędzie.

§ 239. Średnik.

Kiedy kładzie się średnik?

Średnik kładzie się między dłuższymi zdaniami współrzędnymi,

np. Jeśli chcesz być dobrym człowiekiem, unikaj próżniactwa; ta plaga ciała i duszy zasługuje na to, aby ją nazwać matką wszystkich występków.

lub:

W słowach tylko chęć widzimy, w działaniu potęgę;
Trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę.

§ 240. **Myślnik.**

Kiedy kładzie się myślnik?

Myślnik kładzie się:

1. Przy zdaniach nawiasowych dla oddzielenia ich od reszty wyrazów,

np. Ich syn najstarszy — był to ulubieniec wszystkich — zachorował.

2. Dla okazania, że mówiący zatrzymuje się i waha w mówieniu, nim reszty dopowie,

np. Ja pragnę cię od tego nieszczęścia — uratować!
Żle być niewdzięcznikiem, więc ci zwykłą monetę zapłacę — wierszykiem!

3. We wszystkich miejscach, gdzie jakiś wyraz opuszczono,

np. Boże! chmury — Twój wóz, Twe konie — wichry nieścignione, duchy — posłańce, słudzy — gromy zapalone.

lub:

- A kto to? — zapytał nagle Paweł.
- Podróżni — brzmiała odpowiedź.
- Dlaczego nie chcecie nam otworzyć?
- Gaweł! — szepnął pan Roch.
- Co takiego?

§ 241. **Kropki czyli domyślniki.**

Kropek używa się, gdy nie wypowiadamy wszystkiego, co się ma powiedzieć, lecz każemy się czytelnikowi domyśleć reszty słów.

np. Człowiek ten dzisiaj opływa w wygodę, ale przyjdą czasy...

lub: Pan W.... był wczoraj u

§ 242. **Nawias.**

Nawiasu używa się, gdy przytaczamy w zdaniu jakiś wyraz lub nawet całe zdanie, które objaśniają lub dopełniają myśl naszą.

np. **Ortografia** (pisownia) jest rzeczą nader ważną w nauce języka.

Uwaga: Zamiast nawiasów używa się niekiedy przecinków lub myślników.

np. **Przepadł** — jak to mówią — jak kamień w morzu.

§ 243. **Cudzysłów.**

Cudzysłowu używamy:

1. gdy dosłownie przyłączamy cudze słowa,
np. Trzy wilczki wadziły się, który z nich piękniejszy.
Pierwszy mówił: »Ja rzadki!« Drugi mówił: »Ja gładki!« Trzeci mówił: »Ja taki, jak i pani matka!«
2. Gdy chcemy zwrócić na jakąś literę lub wyraz szczególniejszą uwagę,
np. Przyimka *•w•* nie należy zostawiać na końcu linii zapisanej.

§ 244. **Łącznik.**

Łącznika używamy przy przenoszeniu wyrazów do nowego wiersza albo do łączenia wyrazów składowych.

np. blado-czerwony, wschodnio-galicyjski, drze-wa
zie-le-nią się.

Plan materiału

rozłożony na miesiące dla II. III. i IV. klasy.

Miesiące	klasa II.	klasa III.	klasa IV.
Wrzesień	Pojęcie zdania (1.2.) Sylaby (zgłoski,) głoski (14-19) Ćwiczenia w dziele niu wyrazów.	Zdanie proste i rozwinięte. Zdanie twierdzące, przeczące, pytające, nakazujące.	Zdanie proste i rozwinięte (powt. § 188). Ciłosownia (§ 14—31). Źródłostów i końcówki (34—37).
Październik	Samogłoski i spółgłoski (§ 20—23). Podmiot, orzeczenie, łącznik (3—8).	Rzeczownik (podział, rodzaj, liczba). Pięć odmian rzeczownika.	Akcent w wyrazach (§ 38). Dziele nie wyrazów (§ 57). Powtórzenie części mowy (w ogólności).
Listopad	Pojęcie zdania prostego i rozwiniętego (9—11). Zdania: twierdzące, przeczące, pytające i nakazujące (12. 13). Rzeczownik, (podz. rzecz.)	Odmiana rzeczowników.	Szczegółowo: Rzeczownik, przedmiot, dopełniacz.
Grudzień	Imiona własne, Używanie dużych liter. Rodzaj i liczba rzeczow. Czasownik. — 3 czasy, osoby, rodzaj, liczba.	Zaimek i jego odmiana.	Dopowiedzenie. Przymiotnik
Styczeń	Zaimki osobiste i wskazujące. Przymiotniki w 3 rodz. i liczb. pojed. i mnog.	Przymiotnik (§ 104—110 i od 117—119). Liczebnik.	Zaimek, liczebnik, imiesłów, przydawka.

Miesiące	klasa II.	klasa III.	klasa IV.
Luty	Liczebniki główne i porządkowe. 7 przypadków rzeczownika.	Czasownik (cz. przechodnie, nieprz., dokonane, niedok., zwrotne, zaimk., nieosob.). Osoby, liczby, rodzaje, czas.	Określ. przystów. i przyimkowe Czasownik Rozbiór zdań na części zdania i mowy.
Martec	Przypadkowanie rzeczow. męskich, żeńskich i nijak. Odmiana rzeczow. z przymiotnik. i liczebnik. porz.	Tryb oznajmujący i rozkazujący, wyraz bezokol., imiestów czynny, teraźniej. i bierny przeszły.	ć. d. Odmiana czasow. Części mowy nieodmienne.
Kwiecień	Używanie znaków pisarskich: kropki, przecinka, pytajnika, wykrzyknika.	Odmiana czasow. (bez strony biernej i trybu przyp.) Przystówek.	Zgoda podmiotu z orzeczeniem. Zdanie ściągnięte i złożone § 211 do 220.
Maj	Używanie znaków pisarskich (cudzo-słowa). Rozbiór zdań na części mowy (znane i cz. zdania).	Przyimek, spójnik i wykrzyknik.	Znaki pisarskie.
Czerwiec	Powtórzenie materiału.	Znaki pisarskie i powtórzenie materiału.	Powtórzenie materiału.

Uwaga: W każdym tygodniu dyktat w zakresie wyrazów z § 39 do § 57 (na zeszytach domowych), a 1 dyktat na zeszytach szkolnych raz w miesiącu.

SPIS RZECZY.

I. O zdaniu pojedynczem	3
II. Głosownia	6
III. Pisownia czyli ortografia	12
IV. O częściach mowy:	
I. Rzeczowniki	20
Pięć odmian rzeczownika czyli 5 deklinacyi	25
II. Zaimki	32
III. Przymiotniki	41
IV. Liczebniki	49
V. Czasowniki	58
Czas	62
Tryby	64
O imiesłowach	66
VI. Przysłówki	82
VII. Spójniki	83
VIII. Przyimki	85
IX. Wykrzykniki	87
V. Składnia: O zdaniu pojedynczem rozwiniętem	89
Określniki do podmiotu rzeczownika	93
Określniki do czasownika i przymiotnika	96
VI. O zgodzie podmiotu, orzeczenia i łącznika	101
VII. O zdaniu złożonem	103
O zdaniu ściągniętem	104
O zdaniach pobocznych	106
VIII. O szyku wyrazów	109
IX. O znakach pisarskich	109
Plan materiału rozłożony na miesiące dla II, III i IV klasy	115

KSIĘGARNIA
ANTYKWARIAT

Handwritten red mark

E 758709 E
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Wojewódzka Biblioteka
Publiczna w Opolu

7262 S 62

001-007262-00-0

ZBIORY SŁASKIE